

Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου

Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Σπουδών

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών

Θεατρικών Σπουδών

Μεταπτυχιακή Διατριβή

Δραματοθεραπεία σε παιδιά και εφήβους

Ιωάννα Τάλμπη

Επιβλέπων Καθηγητής
Μυρτώ Πίγκου- Ρεπούση

Μάιος 2017

Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου

Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Σπουδών

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών

Θεατρικών Σπουδών

Μεταπτυχιακή Διατριβή

Δραματοθεραπεία σε παιδιά και εφήβους

Ιωάννα Τάλμπη

**Επιβλέπων Καθηγητής
Μυρτώ Πίγκου- Ρεπούση**

Η παρούσα μεταπτυχιακή διατριβή υποβλήθηκε προς μερική εκπλήρωση των απαιτήσεων για απόκτηση μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών στις Θεατρικές Σπουδές από τη Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Σπουδών του Ανοικτού Πανεπιστημίου Κύπρου.

Μάιος 2017

Περίληψη

Η παρούσα μεταπτυχιακή διατριβή επιχειρεί την παρουσίαση της μεθόδου της δραματοθεραπείας, καθώς και τη χαρτογράφηση της ανάμεσα σε εκείνες του ψυχοδράματος και του εκπαιδευτικού δράματος. Η επιλογή του συγκεκριμένου θέματος έγινε με στόχο τη διεξοδική διερεύνηση της μεθόδου καθώς η εφαρμογή της δεν είναι διαδεδομένη στην ελληνική εκπαίδευση. Η μέθοδος που επιλέχθηκε για την εκπόνηση της παρούσας διατριβής είναι η βιβλιογραφική ανασκόπηση. Αναζητήθηκαν τα πιο πρόσφατα κείμενα που έχουν ως αντικείμενο τη δραματοθεραπεία, το ψυχόδραμα, το εκπαιδευτικό δράμα, την ψυχοθεραπεία και την ψυχανάλυση. Τα κείμενα που συλλέχτηκαν χρησιμοποιήθηκαν για την παρουσίαση της μεθόδου και για τη διεξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με την αποτελεσματικότητά της στην εφαρμογή σε ενήλικες, καθώς και σε παιδιά με ή χωρίς κάποια ψυχική διαταραχή. Σύμφωνα με τα στοιχεία που προέκυψαν από την βιβλιογραφική ανασκόπηση, η δραματοθεραπεία παρουσιάζει θετικά αποτελέσματα κατά την εφαρμογή της τόσο σε παιδιά ή ενήλικες που αντιμετωπίζουν κάποιο συγκεκριμένο πρόβλημα ψυχικής υγείας, όσο και προληπτικά, για την εγκαθίδρυση των προϋποθέσεων προκειμένου για τη διατήρηση ενός καλού επιπέδου ψυχικής υγείας.

Summary

The present study aims at presenting the drama therapy method in relation to educational drama and psychodrama. This particular subject was selected with the objective to perform an integrated investigation of the method, since its application in the greek educational system is not widely disseminated. A literature review was conducted, in which the most recent papers regarding drama therapy, psychodrama, educational drama, psychotherapy and psychoanalysis were included. Based on the literature review, drama therapy is presented, in relation to other methods and conclusions regarding the efficiency and applicability of the method on adults, adolescents and children were made. It is concluded that drama therapy is an effective method and particularly beneficial when applied in adults and children that suffer from a psychological disease, as well as, when applied in adolescents and children as a preventive method. The main objective is to enhance the psychological health and provide the ability to develop internal mechanisms to reserve it throughout the adult life.

Ευχαριστίες

Η παρούσα εργασία αποτελεί διπλωματική εργασία στα πλαίσια του μεταπτυχιακού προγράμματος «Θεατρικών Σπουδών» του τμήματος Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Σπουδών του Ανοιχτού Πανεπιστημίου της Κύπρου. Πριν την παρουσίαση των αποτελεσμάτων της παρούσας διπλωματικής εργασίας, αισθάνομαι την υποχρέωση να ευχαριστήσω ορισμένους από τους ανθρώπους που γνώρισα, συνεργάστηκα μαζί τους και έπαιξαν πολύ σημαντικό ρόλο στην πραγματοποίησή της.

Πρώτον, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά την καθηγήτρια και επιβλέπουσα της διπλωματικής εργασίας μου, κυρία Μυρτώ Πίγκου-Ρεπούση τόσο για την πολύτιμη καθοδήγηση της, όσο και για τις γνώσεις, τις συμβουλές που μου μετέδωσε και την εκτίμηση που μου έδειξε.

Δεύτερον, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους καθηγητές που είχα καθ' όλη την διάρκεια της φοίτησης μου στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα και συγκεκριμένα την κυρία Ελένη Γκίνη, την κυρία Αγγελική Σπυροπούλου καθώς και τον συντονιστή του προγράμματος κύριο Βάιο Λιαπή για όλες τις γνώσεις με τις οποίες μας εφοδίασαν και την αγάπη που μας έδειξαν όλα τα αυτά τα χρόνια.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω μέσα από την καρδιά μου όλους τους φίλους και φυσικά την οικογένεια μου. Τους γονείς μου Χάρη και Μαριάννα και τον αδερφό μου Παναγιώτη για την αμέριστη συμπαράσταση, υπομονή και κουράγιο που μου πρόσφεραν και στάθηκαν πολύτιμοι αρωγοί για την ολοκλήρωση της φοίτησης και της μεταπτυχιακής μου εργασίας.

Πίνακας περιεχομένων

Εισαγωγή	1
1 Η Δραματοθεραπεία ως Μέθοδος	4
1.1 Ιστορική Αναδρομή και Εξελικτική Πορεία της Μεθόδου	4
1.2 Ορισμός της Δραματοθεραπείας.....	7
2 Η Δραματοθεραπεία στην Πράξη	10
2.1 Τα Στάδια μιας Δραματοθεραπευτικής Συνάντησης.....	10
2.2 Διαδικασίες και Τεχνικές της Δραματοθεραπείας	17
3 Η Δραματοθεραπεία σε Διερεύνηση με το Ψυχόδραμα και το Εκπαιδευτικό Δράμα	26
3.1 Τέχνες και Δραματοθεραπεία.....	26
3.2 Ψυχόδραμα και Δραματοθεραπεία.....	27
3.3 Εκπαιδευτικό Δράμα και Δραματοθεραπεία.....	30
4 Εφαρμογές της Δραματοθεραπείας	37
4.1 Εφαρμογές της Δραματοθεραπείας σε Ενηλίκους.....	38
4.2 Ο ρόλος της Δραματοθεραπείας σε Παιδιά και Εφήβους με ή χωρίς Κοινωνικά, Ψυχολογικά ή Σωματικά Προβλήματα.....	40
4.3 Βασικά Συμπεράσματα για τη Μέθοδο και την Εφαρμογή της	43
5 Αναστοχασμός και Συζήτηση	45
Επίλογος	50
Παράρτημα Α	52
Ερωτηματολόγια Δραματοθεραπείας	52
A.1 Ερωτηματολόγιο Ανοιχτού Τύπου.....	52
A.2 Ερωτηματολόγιο Κλειστού Τύπου	53
Βιβλιογραφία	54

Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία επιχειρεί μια βιβλιογραφική επισκόπηση γύρω από την δραματοθεραπεία και τις εφαρμογές της. Η δυνατότητα για εφαρμογή της δραματοθεραπευτικής μεθόδου σε εκείνες τις περιπτώσεις που οι εξυπηρετούμενοι έχουν εμφανίσει κάποιο ψυχολογικό σύμπτωμα έχει χρησιμοποιηθεί συχνά και οι ευεργετικές της συνέπειες έχουν σημειωθεί και καταγραφεί. Ένα σημαντικό ερώτημα που εκκρεμεί, ωστόσο, είναι κατά πόσο η δραματοθεραπεία μπορεί να εφαρμοστεί προληπτικά ή/και επικουρικά σε παιδιά ή εφήβους με ή χωρίς κοινωνικά, ψυχολογικά ή σωματικά προβλήματα, ως ψυχοεκπαιδευτική μέθοδος. Ένα δεύτερο ερώτημα που μένει σε εκκρεμότητα, είναι ο βαθμός στον οποίο η δραματοθεραπεία συγγενεύει ή/και συνδυάζεται με άλλες ψυχοθεραπευτικές ή ψυχοεκπαιδευτικές μεθόδους για συμμετέχοντες ηλικίας κάτω των δεκαοχτώ ετών.

Έχοντας ως βάση τέτοιου είδους ερευνητικά ερωτήματα, επιλέχθηκε το συγκεκριμένο θέμα για να αναπτυχθεί στο πλαίσιο αυτής της εργασίας. Αρχικά, η παρούσα μελέτη αποσκοπούσε σε μια περισσότερο ερευνητικού τύπου προσέγγιση, μέσω της καταγραφής της δραματοθεραπείας σε παιδιά και εφήβους. Ιδανικά η μεθοδολογία θα αποτελούνταν από αποστολή ερωτηματολογίων σε εκπαιδευτικά ιδρύματα-οργανισμούς και μικρές συνεντεύξεις σε διδάσκοντες και διδασκόμενους που εφαρμόζουν τη μέθοδο (Παράρτημα A1 & A2). Μέσα από αυτή τη διαδικασία θα πρόκυπτε η ποιοτική ανάλυση των αποτελεσμάτων.

Η μέθοδος που τελικώς επιλέχθηκε είναι η βιβλιογραφική ανασκόπηση, λόγω μη θετικής ανταπόκρισης της πλειοψηφίας των οργανισμών-ιδρυμάτων και των ιδιωτών ψυχολόγων-δραματοθεραπευτών. Πιο συγκεκριμένα, η μη θετική ανταπόκριση αφορούσε στην έλλειψη δραματοθεραπευτών που ασχολούνται αποκλειστικά με παιδιά και εφήβους. Επιπλέον, στο πλαίσιο της έρευνας διαπιστώθηκε η έλλειψη δραματοθεραπευτικών οργανισμών και ιδρυμάτων στο Νομό Θεσσαλονίκης, ενώ μεγαλύτερος αριθμός αυτών που χρησιμοποιεί τη μέθοδο συγκεντρώνεται στην περιφέρεια της Αττικής.

Προκειμένου να επιτευχθεί μία ολοκληρωμένη ανασκόπηση της βιβλιογραφίας, επιλέχθηκαν να συμπεριληφθούν σε αυτή τόσο τα κείμενα που αναφέρονται στη δραματοθεραπεία, όσο και εκείνα που αναφέρονται στα ψυχοθεραπευτικά ρεύματα.

Ιδιαίτερα χρησιμοποιήθηκαν κείμενα από τα οποία η δραματοθεραπεία αντλεί κάποιες από τις ρίζες της, όπως για παράδειγμα η ψυχανάλυση, καθώς επίσης και κείμενα που αναφέρονται στην ομαδική ψυχοθεραπεία, λόγω της συχνής ομαδικής εφαρμογής της δραματοθεραπείας. Ως εκ τούτου, ο αναγνώστης θα βρει στις βιβλιογραφικές αναφορές ένα φαινομενικά ετερόκλητο σύνολο αναγνωσμάτων, καθώς συμπεριλήφθηκαν κείμενα που δεν έχουν ως επίκεντρο αποκλειστικού ενδιαφέροντος τη δραματοθεραπεία, αλλά τομείς με βάση την ψυχολογία και την εκπαίδευση. Ο λόγος για τον οποίο επιχειρείται μία τέτοια συνδυαστική παρουσίαση των συγκεκριμένων θεμάτων είναι η διερεύνηση της μεθόδου στο ευρύτερο πλαίσιο της εφαρμογής της καθώς και η επιμέρους χρήση της με παιδιά και εφήβους.

Στο πρώτο κεφάλαιο επιχειρείται μια σύντομη παρουσίαση της δραματοθεραπευτικής μεθόδου που περιλαμβάνει τον ορισμό, την ιστορική αναδρομή και την εξέλιξη του ψυχοθεραπευτικού αυτού κλάδου.

Στο δεύτερο κεφάλαιο επιχειρείται η μεθοδική παρουσίαση της δραματοθεραπείας στην κλινική πρακτική. Σε αυτό το σημείο, ερωτήματα όπως: πώς λειτουργεί η μέθοδος σε μία ενδεικτική δραματοθεραπευτική συνεδρία, ποιές τεχνικές και ασκήσεις χρησιμοποιεί, ποιός είναι ο ρόλος του δραματοθεραπευτή και ποιά τα απαραίτητα χαρακτηριστικά του, επιχειρούνται να απαντηθούν, ενώ παράλληλα συζητούνται και τα ερευνητικά δεδομένα αναφορικά με τα αποτελέσματα της μεθόδου.

Στο τρίτο κεφάλαιο, διερευνάται η σχέση της δραματοθεραπείας με άλλους συναφείς και συγκείμενους με αυτή τομείς. Ως εκ τούτου, το περιεχόμενο αποτελείται από τη σύνδεση της δραματοθεραπείας με την τέχνη, το ψυχόδραμα και το εκπαιδευτικό δράμα, ενώ επιχειρείται ταυτόχρονα να διαχωριστούν αυτές οι έννοιες και οι τομείς. Στο σημείο αυτό, σκόπιμο θεωρείται να γίνει ένας καθορισμός του τρόπου με τον οποίο χρησιμοποιούνται οι όροι στα πλαίσια της παρούσας διπλωματικής εργασίας, καθώς οι σχετικοί όροι συγχέονται και συχνά αλληλοεπικαλύπτονται. Οι αναφορές στο εκπαιδευτικό δράμα ή δράμα σύμφωνα με τις Αυδή και Χατζηγεωργίου (2007), εμφανίζονται στα πλαίσια της παρούσας εργασίας στις περιπτώσεις εκείνες όπου γίνονται αναφορές στη συγκεκριμένη, δομημένη μορφή εκπαίδευσης. Σε αυτό επιχειρείται η χαρτογράφηση και η τοποθέτηση της

ανάμεσα σε άλλα θεραπευτικά ρεύματα και εκπαιδευτικές μεθόδους της δραματοθεραπείας από σχετικά με αυτή θεραπευτικά ρεύματα και εκπαιδευτικές μεθόδους, όπως το ψυχοδράμα και το εκπαιδευτικό δράμα.

Στο τέταρτο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας επιχειρείται να διερευνηθεί ο ρόλος και η συμβολή της δραματοθεραπευτικής μεθόδου σε παιδιά και εφήβους με ή χωρίς κοινωνικά, σωματικά ή ψυχολογικά προβλήματα. Σε αυτό το σημείο εξετάζεται η δυνατότητα εφαρμογής της δραματοθεραπευτικής μεθόδου σε υγιή πληθυσμό, επικουρικά ως ψυχοεκπαιδευτική ή προληπτική μέθοδος.

Στο πέμπτο κεφάλαιο συζητούνται οι προοπτικές για εξέλιξη και ανάπτυξη της μεθόδου: προτάσεις για περαιτέρω έρευνα και πιθανά νέα πεδία εφαρμογής της δραματοθεραπείας αναφέρονται σε αυτό το σημείο.

Οι λόγοι που επιλέχθηκε το συγκεκριμένο θέμα αφορούν την αξία της δραματοθεραπείας σε ένα ευρύτερο πεδίο εφαρμογών του θεάτρου οριοθετώντας την μέθοδο που εξετάζεται σε σχέση με το εκπαιδευτικό δράμα. Στόχος της παρούσας εργασίας αποτελεί η αποτύπωση των διακριτών στοιχείων της δραματοθεραπείας αλλά και των κοινών στοιχείων της μεθόδου με το εκπαιδευτικό δράμα, καθώς και η παρουσίαση των εφαρμογών αυτής. Στα πλαίσια λοιπόν της παρούσας μελέτης κρίνεται σωστή η παράθεση των δύο ορισμών της «θεραπείας» και της «εκπαίδευσης». Σύμφωνα με το λεξικό Μπαμπινιώτη ως «θεραπεία» ορίζεται: *«κάθε μέσο που αποσκοπεί στην ίαση μίας νόσου»*, ενώ ως «εκπαίδευση» ορίζεται: *«η συστηματική διαδικασία μετάδοσης γνώσεων και ανάπτυξης δεξιοτήτων σχετικά με συγκεκριμένο αντικείμενο»* (Μπαμπινιώτης, 2002). Παρατηρείται λοιπόν μία βασική διαφορά εξ' ορισμών ανάμεσα στην δραματοθεραπεία και το εκπαιδευτικό δράμα, η οποία καθρεπτίζεται και σε επιμέρους σημεία των δύο μεθόδων που θα εξετασθούν αναλυτικότερα στη συνέχεια.

Κεφάλαιο 1: Η Δραματοθεραπεία ως Μέθοδος

1.1: Ιστορική Αναδρομή και Εξελικτική Πορεία της Μεθόδου

Αντίθετα με άλλα θεραπευτικά ρεύματα, δεν υπάρχει κάποιος θεωρητικός, το όνομα του οποίου να συνδέθηκε με την απαρχή της δραματοθεραπείας. Δεν υπάρχει δηλαδή κάποιο πρόσωπο που να έχει ορίσει τη δραματοθεραπεία ως μέθοδο ή να έχει οργανώσει τους θεραπευτές σε μια επαγγελματική εταιρεία, όπως για παράδειγμα ο Freud έκανε με την ψυχανάλυση ή ο Rogers με την προσωποκεντρική θεωρία. Αντίθετα, αν παρατηρήσει κανείς την εξέλιξη της δραματοθεραπείας ανά τους αιώνες, διακρίνονται τρεις ξεχωριστές χρονικές περιόδους, η καθεμία από τις οποίες συνέβαλαν στην ανάπτυξη της δραματοθεραπευτικής μεθόδου (Kedem- Tahar & Felix- Kellerman, 1996).

Η πρώτη περίοδος αφορά τη χρήση του θεάτρου από την αρχαιότητα, μέχρι τη ρωμαϊκή και μεσαιωνική εποχή. Εκεί τέθηκαν οι βάσεις από τις οποίες αντλεί το υλικό και τη γενική θεώρηση του ανθρώπου και του κόσμου του η δραματοθεραπεία. Η δεύτερη περίοδος διατρέχει όλο τον 20^ο αιώνα, με τη σύνδεση του θεάτρου με τις σύγχρονες θεραπείες, την εμφάνιση του πειραματικού θεάτρου και των όρων που αυτό έθεσε σχετικά με τη λειτουργία του (Jones, 2003). Τέλος η περίοδος των τριών τελευταίων δεκαετιών, με την οργάνωση των μέχρι τότε διάσπαρτων ομάδων δραματοθεραπευτών σε μια συλλογική εταιρεία στα τέλη της δεκαετίας του 1970, είχε έναν κοινό στόχο: την κατοχύρωση και την εξέλιξη του επαγγέλματος του δραματοθεραπευτή (Kedem- Tahar & Felix-Kellerman, 1996).

Η ευρύτερη θεραπευτική έννοια του θεάτρου ήταν γνωστή από πολύ παλιά. Από την θεραπεία μέσω της κάθαρσης που προσέφεραν οι αρχαίες ελληνικές τραγωδίες και τις σαμάνικες τελετουργίες που αποσκοπούσαν στη ίαση, έως την παρουσίαση και επίλυση επί σκηνής ενδοψυχικών συγκρούσεων στα θεατρικά έργα του Shakespeare, η θεραπευτική δυνατότητα του θεάτρου υπήρχε και ήταν αναγνωρισμένη (Casson, 2004).

Ειδικότερα για την Ελλάδα, η θεραπευτική ιδιότητα του θεάτρου ήταν ήδη γνωστή από την αρχαιότητα. Η έννοια της κάθαρσης, τόσο άμεσα συνυφασμένη με το θεσμό των τραγωδιών και του αρχαίου θεάτρου, παραμένει γνωστή στον ελληνικό πληθυσμό έως σήμερα. Ως γνωστόν, το αρχαίο ελληνικό θέατρο θεωρούνταν ότι έχει ιαματικές ιδιότητες, και οι ψυχικά νοσούντες στην αρχαιότητα παρακολουθούσαν θέατρο, ως μέρος της θεραπείας τους (Ευδοκίμου – Παπαγεωργίου, 1999). Δεν είναι τυχαίο πως η έννοια της κάθαρσης απασχόλησε τον Peter Slade, ο οποίος παρατήρησε ότι για να κατανοήσουν οι άνθρωποι και πιθανότατα να διαχειρισθούν μια δύσκολη κατάσταση-εμπειρία που βίωσαν θα πρέπει να την ενσαρκώσουν μέσω του δράματος. Μόνο έτσι θα καταφέρουν να φτάσουν στην κάθαρση, να ξεπεράσουν επώδυνες καταστάσεις και να εξερευνήσουν διαφορετικούς τρόπους αντίδρασης στην πραγματική τους ζωή (Slade, 1958).

Στοιχεία των θεραπευτικών ιδιοτήτων της εκδραμάτισης μπορεί να βρει κανείς και σε μεταγενέστερα κείμενα, όπως για παράδειγμα στα γραπτά του Goethe και συγκεκριμένα στο έργο του “Lila”: πρόκειται για την ιστορία μιας γυναίκας που φτάνει στην ψύχωση, λόγω του (υποτιθέμενου) θανάτου του συζύγου της στον πόλεμο. Σε μια από τις σκηνές του έργου, τα πρόσωπα της οικογένειας και οι φίλοι της ενσαρκώνουν τα «φαντάσματα» που εμφανίζονται στις παραισθήσεις της – τα άυλα φαντάσματα δηλαδή που αντιπροσωπεύουν τους φόβους της ηρωίδας παίρνουν σάρκα και οστά στο πραγματικό επίπεδο, όταν παίζονται από συγγενικά και φιλικά της πρόσωπα, μια διεργασία που θυμίζει πολύ τα παιχνίδια ρόλων που λαμβάνουν χώρα στα πλαίσια μιας δραματοθεραπευτικής συνεδρίας. Μέσα από αυτή την εκδραμάτιση, η πρωταγωνίστρια καταφέρνει να βγει από την ψύχωση και να αντιμετωπίσει την πραγματικότητά της (Casson, 2004: 55-56).

Το παραπάνω παράδειγμα δεν δόθηκε τυχαία. Μέσα από την εκδραμάτιση τα συναισθήματα, οι φόβοι και οι συγκρούσεις έρχονται στο φως, παίρνουν σάρκα και οστά μπροστά στα μάτια του θεατή και συνδέεται το συμβολικό-φαντασιακό επίπεδο με εκείνο της πραγματικότητας. Η εκδραμάτιση μοιάζει να είναι και να μην είναι πραγματική. Αφενός, η συμβολική αναπαράσταση που λαμβάνει χώρα στο μυαλό του θεατή ή του θεραπευόμενου έρχεται στην πραγματικότητα, και αφετέρου ακριβώς επειδή αυτή η πραγματικότητα είναι πεποιημένη, λειτουργεί ταυτόχρονα και ως ασπίδα προστασίας. Φέρνει δηλαδή η εκδραμάτιση τον θεραπευόμενο ή το θεατή αντιμέτωπο με την πραγματικότητα, αυτό ωστόσο γίνεται μέσα από την απόσταση ασφαλείας που φέρει η επίγνωση ότι η εκδραμάτιση δεν είναι όντως πραγματική (Jones, 2003).

Από αυτή την αντίληψη για το δράμα και το θέατρο, έως την δημιουργία του ρεύματος της

δραματοθεραπείας και την τελική ίδρυση της εταιρίας των δραματοθεραπευτών στα τέλη της δεκαετίας του 1970, μεσολάβησε αφενός πολύς χρόνος και αφετέρου πολλές ανακατατάξεις στο χώρο της ψυχοθεραπείας. Πιο συγκεκριμένα, το 1977 ιδρύεται η Βρετανική ένωση δραματοθεραπευτών (British Association for Drama Therapists, BADth) (www.badth.org.uk, 2017) και δύο χρόνια αργότερα, το 1979 η ένωση δραματοθεραπευτών Βορείου Αμερικής (North American Drama Therapy Association, NADTA) (www.nadta.org, 2017). Στα μέσα της δεκαετίας του 1980, ιδρύεται η Ένωση δραματοθεραπευτών & παιγνιοθεραπευτών Ελλάδος (ΕΔΠΕ) (www.edpe.gr, 2017).

Ωστόσο, φαίνεται πως μία από τις σημαντικές ρίζες της δραματοθεραπείας, εκτός από την αναγνωρισμένη από την αρχαιότητα ιαματική ιδιότητα του θεάτρου, μπορεί κανείς να βρει στην ψυχανάλυση (Irwin, 2009). Η ιδέα των τριών επιπέδων λειτουργίας του ψυχισμού, δηλαδή το φαντασιακό, το συμβολικό και το πραγματικό, ήταν μια έννοια που εισήγαγε η ψυχανάλυση- η δημιουργικότητα που συνδέεται με την τέχνη, καθώς επίσης και οι ασυνείδητες λειτουργίες από τις οποίες αυτή αντλεί το υλικό της, εδράζονται στο συμβολικό επίπεδο πραγματικότητας, ενώ οι ενδοψυχικές συγκρούσεις, στα πλαίσια της ψυχαναλυτικής θεωρίας, οφείλονται σε αναντιστοιχία των ασυνείδητων επιθυμιών με τους όρους και τους κανόνες της πραγματικότητας. Στην αντιστοιχία αυτή συγκροτείται ο πυρήνας των νευρώσεων σύμφωνα με τους Bateman & Holmes (2001).

Η δεύτερη, επομένως, πηγή από την οποία αντλεί την σύγχρονη εκδοχή της η δραματοθεραπεία, φαίνεται να είναι η ψυχανάλυση, κυρίως λόγω του διαχωρισμού που αυτή η θεωρία έκανε ανάμεσα στον συμβολικό και τον πραγματικό κόσμο του ατόμου, και τον ορισμό της ενδοψυχικής σύγκρουσης ως αναντιστοιχία ανάμεσα στις ασυνείδητες επιθυμίες του συμβολικού κόσμου και των επιταγών της πραγματικότητας (Irwin, 2009).

Παρά τη μακρά ιστορία της και τις πολλαπλές ρίζες της, ωστόσο, η δραματοθεραπεία δεν ορίστηκε ως ξεχωριστός κλάδος της ψυχοθεραπείας, ούτε είχε κατοχυρωθεί το επάγγελμα του δραματοθεραπευτή, μέχρι τα τέλη του προηγούμενου αιώνα (Kedem- Tahar & Felix-Kellerman, 1996).

Πιο συγκεκριμένα, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, η δραματοθεραπεία (στην τότε μορφή της, ως θεραπεία μέσω της εκδραμάτισης) αποτελούσε μια επικουρική τεχνική στην κατοχυρωμένη τότε επιστήμη της ψυχολογίας και της ψυχιατρικής (Κρασανάκης, 1999). Ομάδες εκδραμάτισης λάμβαναν χώρα με συμμετέχοντες αρχικά ψυχιατρικούς ασθενείς, και πάλι ωστόσο δεν αποτελούσαν μια ξεχωριστή μορφή θεραπείας, αλλά μάλλον μια τεχνική για

διερεύνηση, για να συλλέξει ο ψυχολόγος ή ο ψυχίατρος της δομής τις απαραίτητες πληροφορίες και να καταλήξει σε πορίσματα και συμπεράσματα (Jones, 2003). Παρά το γεγονός ότι ήταν προφανής η ανακούφιση που η εκδραμάτιση επέφερε στους ασθενείς, καθώς επίσης και ότι αυτή αποτελούσε έναν εξαιρετικό τρόπο επικοινωνίας με νοσούντες που ήταν τρόφιμοι ψυχιατρικών κλινικών, η δραματοθεραπεία δεν είχε ακόμη οριστεί σαν κλάδος, ούτε είχε οργανωθεί ως κατοχυρωμένο επάγγελμα – ως εκ τούτου, δεν απολάμβανε την απαραίτητη επικύρωση, παρά το γεγονός ότι παρήγαγε θεραπευτικό έργο (Kedem-Tahar & Felix-Kellerman, 1996).

Το ζήτημα αυτό φαίνεται να επιλύθηκε τις τελευταίες δύο δεκαετίες: από την παραδοχή των ιαματικών ιδιοτήτων του θεάτρου και τη χρήση του ως βοηθητικό κομμάτι της εκάστοτε ψυχοθεραπείας, περάσαμε πλέον στην παραδοχή ότι η ίδια η εκδραμάτιση είναι η μορφή θεραπείας. Αυτή η αλλαγή αποτέλεσε το «σημείο μηδέν», για να φτάσουμε στη σύγχρονη δραματοθεραπεία, με τον τρόπο που αυτή ασκείται σήμερα (Jones, 2003).

1.2: Ορισμός της Δραματοθεραπείας

Με βάση τις θεωρητικές ρίζες της δραματοθεραπείας, μπορούμε να την ορίσουμε ως μια θεραπευτική μέθοδο που χρησιμοποιεί τεχνικές θεάτρου με σκοπό την προσωπική εξέλιξη του θεραπευόμενου και την επίλυση προσωπικών ζητημάτων (Ευδοκίμου-Παπαγεωργίου, 1999). Ο τρόπος με τον οποίο η δραματοθεραπεία φαίνεται να προωθεί την αλλαγή και τη θεραπεία, είναι μέσω της «συνάντησης» του συμβολικού με το πραγματικό, σε έναν ασφαλή τόπο.

Στο σημείο αυτό, η εκδραμάτιση και η αναπαράσταση στο 'εδώ και τώρα' των ζητημάτων που απασχολούν το θεραπευόμενο, λειτουργούν ταυτόχρονα ως τρόπος σύνδεσης του πραγματικού με το φανταστικό, αλλά και ως μια ασπίδα προστασίας ανάμεσα στο θεραπευόμενο για όσα τον φοβίζουν ή τον ταλαιπωρούν: επειδή η εκδραμάτιση εντάσσεται μεν στην πραγματικότητά του, αφού ο ίδιος λαμβάνει μέρος σε αυτή, του δίνεται η ευκαιρία να συνδέσει το συμβολικό με τον πραγματικό του κόσμο στην πράξη (Jones, 2003). Ταυτόχρονα, επειδή γνωρίζει ότι η εκδραμάτιση είναι πραγματική μεν, πεποιημένη δε, διατηρεί την απαραίτητη απόσταση ασφαλείας από τα ζητήματα που όσο έμεναν στη συμβολοποίηση προκαλούσαν φόβο ή απειλή (Jones, 2003). Με βάση αυτό τον ορισμό, διαφαίνεται ο τρόπος με τον οποίο δουλεύονται οι ενδοψυχικές συγκρούσεις στα πλαίσια της δραματοθεραπείας. Όσο βρίσκονται στη σφαίρα του ασυνείδητου και του συμβολικού,

λαμβάνουν μια σχεδόν τρομακτική χροιά, ενώ στην εκδραμάτιση, έρχεται μεν κανείς αντιμέτωπος με αυτές, έρχονται δηλαδή στο συνειδητό επίπεδο, διατηρώντας ωστόσο την απαραίτητη απόσταση, αυτή που εξασφαλίζεται από το γεγονός ότι η εκδραμάτιση είναι κάτι δημιουργημένο και έτσι είναι σε θέση να τις επεξεργαστεί.

Στο ίδιο μήκος κύματος κινείται και η συλλογιστική του Bach (1950), ο οποίος υποστηρίζει ότι η σύνδεση του κόσμου των φαντασιώσεων με εκείνον της πραγματικότητας αποτελεί ένα "στοίχημα" που είναι απαραίτητο να κερδηθεί, για την ομαλή ψυχική λειτουργία τόσο των παιδιών, όσο και των ενηλίκων. Για την ακρίβεια, ο Bach θεωρεί ότι η έκφραση των φαντασιώσεων είναι εξίσου σημαντική για τους ενήλικες όσο είναι για τα παιδιά και σε σχετικό άρθρο του που δημοσιεύτηκε το 1950 περιγράφει τη σημαντικότητα της έκφρασης επιθετικών φαντασιώσεων μέσω εκδραματίσεων στο πλαίσιο της ομαδικής θεραπείας για ενήλικες. Η έκφραση των φαντασιώσεων αυτών και η σύνδεσή τους με την πραγματικότητα του θεραπευόμενου στο 'εδώ και τώρα' αποδεικνύεται, σύμφωνα με τον Bach, σωτήρια για την ομαλή ψυχική λειτουργία των συμμετεχόντων (Bach, 1950).

Ένας από τους ορισμούς που έχουν δοθεί για τη μέθοδο είναι ο εξής: «Η δραματοθεραπεία αποτελεί τον κληρονόμο των θεραπειών μέσω της εκδραμάτισης που χρησιμοποιούσαν οι σαμάνοι και το αρχαίο θέατρο. Μπορεί να οριστεί ως η στοχευμένη και συνειδητή εφαρμογή θεατρικών δομών και διεργασιών δράματος προς την επίτευξη ορισμένου στόχου: της θεραπείας» (Jennings, 1992: 229). Σε ανάλογο πλαίσιο ο Jones διατηρεί κεντρικές τις διαδικασίες του δράματος και το στόχο της θεραπείας και ορίζει τη δραματοθεραπεία ως την «εμπλοκή στο δράμα με απώτερο σκοπό τη θεραπεία» (Jones, 2003: 36). Επεκτείνει αυτό τον ορισμό επεξηγώντας πως «η δραματοθεραπεία διευκολύνει την αλλαγή μέσα από τις διαδικασίες του δράματος. Χρησιμοποιεί τη δυναμική του δράματος είτε για να αντικατοπτρίσει και να μεταμορφώσει τις εμπειρίες ζωής, ώστε να δώσει τη δυνατότητα στους συμμετέχοντες να εκφράσουν και να επεξεργαστούν τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν, είτε για να διατηρήσει την καλή ψυχολογική κατάσταση και υγεία του ατόμου» (Jones, 2003: 36).

Με τον παραπάνω ορισμό ομοιάζει και εκείνος που δίνει η Langley (2006), η οποία ορίζει τη δραματοθεραπεία ως "μια θεραπευτική μέθοδο που επιστρατεύει τη διεργασία του δράματος για να βοηθήσει τους θεραπευόμενους που διανύουν μια περίοδο έντονου άγχους, συναισθηματικών δυσκολιών ή αδυναμίας διαχείρισης των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν. Στις τεχνικές της μεθόδου περιλαμβάνονται εκείνες του παιχνιδιού ρόλων, η χρήση αντικειμένων, κούκλων ή μασκών, η χρήση τελετουργικών, η αφήγηση ιστοριών και

πολλές άλλες" (Langley, 2006).

Με βάση αυτές τις προσεγγίσεις καθίσταται σαφές πως η δραματοθεραπεία αποτελεί την συνάντηση της θεραπείας με το θέατρο, ή μάλλον, επεκτείνει τη δυναμική και τις διαδικασίες του θεάτρου με σκοπό αυτές να μπορούν να χρησιμοποιηθούν με έναν οργανωμένο και συνεκτικό τρόπο είτε για την επίλυση των ζητημάτων που αντιμετωπίζει κανείς στην καθημερινότητά του, είτε για τη διατήρηση μιας υψηλού επιπέδου ψυχικής υγείας. Γίνεται αντιληπτό, επίσης, πως η δραματοθεραπεία μπορεί να εφαρμοστεί τόσο σε πληθυσμό που πάσχει από κάποια συγκεκριμένη ψυχική ασθένεια, ή αντιμετωπίζει κάποιο συγκεκριμένο ζήτημα που χρήζει ψυχοθεραπείας, είτε στο γενικό πληθυσμό, προκειμένου για την επίλυση ενδοψυχικών συγκρούσεων και τη βελτίωση ή διατήρηση της ψυχικής υγείας.

Τέλος, βασική παραδοχή συνιστά η θεραπευτική διάσταση του θεάτρου. Ο τρόπος με τον οποίο η δραματοθεραπεία προωθεί την αλλαγή και την εξέλιξη του συμμετέχοντα είναι μέσω της εκδραμάτισης, της χρήσης των διαδικασιών του δράματος, τις τελετουργίες και τις ιεροτελεστίες που έχουν τη ρίζα τους στο θέατρο (Jones, 2003). Μοιάζει να υπάρχει ακόμη ένας μακρύς δρόμος για την περαιτέρω εξέλιξη της δραματοθεραπείας, ειδικότερα εφόσον αποτελεί μια μέθοδο με ποικίλες εφαρμογές τόσο σε ψυχικά πάσχοντες, όσο και στο γενικό πληθυσμό.

Κεφάλαιο 2:

Η Δραματοθεραπεία στην Πράξη

Σε αυτό το κεφάλαιο επιχειρείται να παρουσιαστεί η δραματοθεραπευτική μέθοδος στην πράξη. Ως εκ τούτου, στις επόμενες ενότητες του παρόντος κεφαλαίου αρχικά παρουσιάζεται μια ενδεικτική δραματοθεραπευτική συνεδρία βήμα προς βήμα, ενώ στα επόμενα γίνεται αναφορά στις τεχνικές και τις ασκήσεις που εξασκούνται στα πλαίσια της δραματοθεραπείας, καθώς επίσης και στο ρόλο και τα χαρακτηριστικά ενός δραματοθεραπευτή. Στην τελευταία υποενότητα αυτού του κεφαλαίου παρουσιάζονται τα ερευνητικά δεδομένα αναφορικά με τα αποτελέσματα της μεθόδου.

2.1: Τα Στάδια μιας Δραματοθεραπευτικής Συνάντησης

Η δραματοθεραπεία, όπως και οι υπόλοιπες μορφές ψυχοθεραπευτικής πρακτικής, ασκείται στα πλαίσια ατομικών ή ομαδικών συνεδριών. Σε πολλές περιπτώσεις συνίσταται να πραγματοποιείται η μέθοδος σε ομαδικό πλαίσιο ώστε να δίνεται έμφαση στην αλληλεπίδραση της ομάδας χρησιμοποιώντας τεχνικές του δράματος όπως τον αυτοσχεδιασμό σκηνών πραγματικότητας ή μυθοπλασίας, αναπαράσταση, παιχνίδια ρόλων, μίμηση, κουκλοθέατρο, χρήση μάσκας κ.α. (Emunah, 1994). Κατά κανόνα, ορίζονται στην πρώτη συνάντηση συνήθως οι όροι, τα όρια και το πλαίσιο της συνεργασίας ανάμεσα σε θεραπευτή και θεραπευόμενο/θεραπευόμενους. Ιδιαίτερη σημασία έχει, για τη σύναψη του θεραπευτικού συμβολαίου, ο καθορισμός των στόχων της θεραπείας, των ζητημάτων που ο θεραπευόμενος επιθυμεί να επιλύσει, καθώς και τα όρια που χρειάζεται να διέπουν τη θεραπευτική σχέση. Σε ό, τι αφορά στα όρια, συνήθως αναφέρονται στο χρόνο (στον αριθμό των συνεδριών μέσα στο μήνα και τη χρονική διάρκεια της κάθε συνεδρίας), το

χώρο στον οποίο θα πραγματοποιούνται οι συνεδρίες (για παράδειγμα, το γραφείο του θεραπευτή, κάποια δημόσια υπηρεσία, ένα κέντρο απεξάρτησης ή η ψυχιατρική πτέρυγα ενός νοσοκομείου), καθώς επίσης και τα στοιχεία που διέπουν και καθορίζουν τη θεραπευτική σχέση, όπως για παράδειγμα η τήρηση του απορρήτου των πληροφοριών από μεριάς του θεραπευτή, ή η συμφωνία ότι τόσο ο θεραπευτής όσο και ο θεραπευόμενος δεσμεύονται να εργαστούν από κοινού για την επίτευξη των στόχων που έχουν τεθεί, προς όφελος της προσωπικής εξέλιξης του θεραπευόμενου (McLeod, 2003).

Τα στοιχεία αυτά, που διέπουν κάθε θεραπευτική σχέση, ισχύουν και για την περίπτωση της δραματοθεραπείας. Ως εκ τούτου, στις πρώτες συνήθως συναντήσεις ενός δραματοθεραπευτή με έναν θεραπευόμενο ή με μια ομάδα θεραπείας, καθορίζονται οι στόχοι και οι όροι συνεργασίας, δίχως αυτό ωστόσο να σημαίνει ότι τα στοιχεία αυτά δεν τροποποιούνται κατά τη διάρκεια της θεραπευτικής σχέσης, ανάλογα με τις ανάγκες και τα ζητήματα που ανακύπτουν ανά περίπτωση (McLeod, 2003).

Αφού επομένως οριστούν οι βασικοί κανόνες και οριστεί το πλαίσιο της δραματοθεραπείας, θεραπευτής και θεραπευόμενος ξεκινούν να εργάζονται από κοινού για την επίτευξη των στόχων που έχουν ορίσει. Ειδικότερα για τη δραματοθεραπεία, τόσο οι ατομικές όσο και οι ομαδικές συνεδρίες ακολουθούν μια συγκεκριμένη δομή, που αποτελείται από πέντε φάσεις –στάδια που λαμβάνουν χώρα σε μία συνεδρία (Jones, 2003). Η δομή αυτή αποτελεί ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της δραματοθεραπείας σε σχέση με άλλες ψυχοθεραπευτικές μεθόδους, όπου ακολουθείται μεν μια δομή, δεν είναι ωστόσο τόσο ξεκάθαρη και τόσο “αυστηρή” όσο εκείνη της δραματοθεραπευτικής συνεδρίας. Σύμφωνα με τον Κρασανάκη (2004), η κάθε δραματοθεραπευτική διαδικασία λειτουργεί βάση ενός συγκεκριμένου πλάνου, το οποίο ορίζεται και είναι σύμφωνο με την ψυχοθεραπευτική σχέση και τις ψυχοθεραπευτικές αρχές. Πιο συγκεκριμένα, το πλάνο λειτουργεί σε πέντε διακριτές φάσεις-στάδια: α) Προθέρμανση β) Εστίαση γ) Κύρια δραστηριότητα δ) Κλείσιμο και έξοδος από το ρόλο και ε) Ολοκλήρωση (Κρασανάκης, 2004). Στις επόμενες σελίδες παρουσιάζονται αναλυτικότερα τα χαρακτηριστικά, οι τεχνικές και οι στόχοι του κάθε ένα από τα στάδια αυτά. Παράλληλα θα παρουσιαστούν οι αναλογίες που εντοπίζονται στο εκπαιδευτικό δράμα, το οποίο επίσης ακολουθεί κάποιες φάσεις εξέλιξης με ειδική σημασία τόσο για την οργάνωση του μαθήματος, όσο και για την εμπειρία της μάθησης των συμμετεχόντων.

α) Προθέρμανση:

Η προθέρμανση «είναι μια δραστηριότητα που βοηθά το άτομο ή την ομάδα να προετοιμαστεί

για τη δραματοθεραπευτική εργασία. Συχνά παίρνει τη μορφή ποικίλων ασκήσεων που σχετίζονται με τα συναισθήματα της ομάδας ή/και τον τρόπο με τον οποίο η ομάδα χρησιμοποιεί τις διαδικασίες του δράματος ή το λόγο» (Jones, 2003: 51). Σύμφωνα με αυτό τον ορισμό, η προθέρμανση αποτελεί το πρώτο μέρος μιας δραματοθεραπευτικής συνάντησης η οποία λειτουργεί ως μορφή “μεταβατικού σταδίου” ανάμεσα στη ροή και την ταχύτητα της καθημερινότητας καθώς και την είσοδο στη συναισθηματική και σωματική κατάσταση που απαιτείται για να λάβει μέρος κανείς σε μια δραματοθεραπευτική συνεδρία. Η προθέρμανση εξυπηρετεί έναν διττό ρόλο στη δραματοθεραπευτική συνάντηση: αφενός, σηματοδοτεί την έναρξη της συνεδρίας και βοηθά το άτομο ή τα μέλη της ομάδας να προετοιμαστούν για αυτή, αφετέρου εξασφαλίζει τον απαραίτητο χρόνο για τον ή τους θεραπευόμενους να συλλογιστούν πάνω στο θέμα που πρόκειται να επεξεργαστούν κατά τη διάρκεια της επικείμενης συνάντησης. Όπως έχουμε αναφέρει σε προηγούμενο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας, η δραματοθεραπεία χρησιμοποιεί συχνά τελετουργίες για την επίτευξη των θεραπευτικών στόχων. Σε ό, τι αφορά στην προθέρμανση, που σηματοδοτεί την έναρξη της συνεδρίας, τέτοιου είδους τελετουργίες μπορούν να λάβουν χώρα και εδώ: για παράδειγμα, έστω ότι μια ομάδα δραματοθεραπείας έχει εντάξει την τελετουργία του να χτυπάει ένα καμπανάκι ή να προετοιμάζουν τα μέλη το χώρο (μετακινώντας καρέκλες ή αντικείμενα που ενδέχεται να χρειαστούν). Οι τελετουργίες αυτές αποτελούν μέρος της διαδικασίας προθέρμανσης της ομάδας και βοηθούν τα μέλη να οικειοποιηθούν το χώρο αλλά και μεταξύ τους και να προετοιμαστούν για τη συνεδρία.

Στόχος επομένως της διαδικασίας της προθέρμανσης είναι να εξασφαλίσει στα μέλη της ομάδας ή σε έναν θεραπευόμενο τον απαραίτητο χώρο και χρόνο, καθώς και τις κατάλληλες συνθήκες ούτως ώστε να προετοιμαστεί σωματικά, ψυχικά και πνευματικά για να εργαστεί δραματοθεραπευτικά. Όπως έχουμε αναφέρει ήδη, η δραματοθεραπεία είναι ένας τόπος όπου συναντώνται το πραγματικό με το φαντασιακό. Προκειμένου για το φανταστικό και ασυνείδητο κομμάτι του θεραπευόμενου να αναδυθεί, καθίσταται σαφές πως είναι απαραίτητη μια εσωτερική διεργασία που θα προηγείται της δραματοθεραπευτικής συνάντησης – η προθέρμανση εξυπηρετεί αυτόν ακριβώς το στόχο, εξασφαλίζοντας το πλαίσιο για να λάβει χώρα η εσωτερική αυτή διεργασία.

Αντίστοιχα στο εκπαιδευτικό δράμα πολλές φορές χρησιμοποιείται το παιχνίδι ως μέσο προθέρμανσης των συμμετεχόντων, το οποίο λειτουργεί ως προπαρασκευαστική δραστηριότητα με στόχο τη δημιουργία κλίματος εμπιστοσύνης ανάμεσα στα μέλη, το συντονισμό τους στο χώρο και την προώθηση συνεργασίας μεταξύ τους. Παράλληλα μέσα από τα παιχνίδια σωματικής έκφρασης, ενισχύεται η παρατηρητικότητα τους, χαλαρώνουν,

αυτοσυγκεντρώνονται και προετοιμάζονται ψυχοκινητικά για τα μετέπειτα πεδία εμπλοκής (Κουρετζής & Άλκηστις, 1993).

β) Εστίαση:

Η εστίαση «είναι μια φάση κατά την οποία η ομάδα ή το άτομο εμπλέκεται πιο άμεσα στην περιοχή ή στις περιοχές που πρόκειται να υποστούν επεξεργασία- δηλαδή στο αντικείμενο ή στο περιεχόμενο της όλης εργασίας. Ενώ η φάση της προθέρμανσης μπορεί να είναι γενική, η φάση της εστίασης συνήθως αφορά στην προσέγγιση πιο συγκεκριμένων περιοχών» (Jones, 2003: 58).

Ανάλογα με το συναισθηματικό υλικό που ενδέχεται να προκύψει από τη φάση της προθέρμανσης, η ομάδα ή το άτομο επιλέγει μια περιοχή στην οποία προτίθεται να δουλέψει στη συγκεκριμένη συνεδρία και προετοιμάζεται με έναν πιο συγκεκριμένο τρόπο για αυτή την επεξεργασία. Επί παραδείγματι, έστω ότι από τη διαδικασία της προθέρμανσης, φάση κατά την οποία τα μέλη έρχονται σε επαφή με τον εαυτό τους, προκύπτει ότι σήμερα ένα ή περισσότερα μέλη θέλουν να εργαστούν πάνω στην απώλεια ή πάνω στο θυμό. Κατά τη φάση της εστίασης ορίζεται η συγκεκριμένη περιοχή εργασίας και η ομάδα ή το άτομο προετοιμάζεται για αυτή την επεξεργασία: ενδέχεται, για παράδειγμα, στην περίπτωση που αποφασίσει η ομάδα ότι θέλει να επεξεργαστεί την περιοχή μέσω του παιχνιδιού ρόλων κατά τη φάση της εστίασης, να οριστούν οι χαρακτήρες που θα παίξουν, ποια μέλη της ομάδας θα εμπλακούν ενεργά και ποια θα αποτελέσουν το ενεργητικό ακροατήριο κ.ο.κ. Η φάση της εστίασης αποτελεί επομένως μια μη προκαθορισμένη διαδικασία, κατά την οποία ορίζονται τα θέματα της κύριας δραστηριότητας για εκείνη τη δεδομένη συνεδρία και τα μέλη προετοιμάζονται ενεργά για την επεξεργασία.

Αξίζει να σημειωθεί ότι κατά τη διάρκεια μίας δραματοθεραπευτικής συνεδρίας ενδέχεται να υπάρξουν περισσότερες από μία φάσεις εστίασης. Αυτό συμβαίνει εν μέρει επειδή δεν αποτελεί μια φάση που ορίζεται από το θεραπευτή, αντίθετα είναι μια διεργασία που αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της δυναμικής της ομάδας, την οποία και ακολουθεί. Ως εκ τούτου, αν κατά τη διάρκεια της συνεδρίας η δυναμική της ομάδας κατευθύνεται προς αλλαγή της κύριας δραστηριότητας, προκύπτει μια νέα φάση εστίασης και επανακατεύθυνσης της συνεδρίας (Jones, 2003).

Η φάση του εκπαιδευτικού δράματος που αντιστοιχεί εδώ είναι η δημιουργία δραματικού πλαισίου. Συγκεκριμένα αρχικά η ομάδα επιλέγει το θέμα που πρόκειται να δουλευτεί. Στη συνέχεια, στην αντίστοιχη φάση της εστίασης - που στα πλαίσια του εκπαιδευτικού

δράματος περιλαμβάνει την βασική οργανωτική ερώτηση, την επιλογή ερεθίσματος και τη δημιουργία προκειμένου- η ομάδα εστιάζει σε μια συγκεκριμένη πλευρά του θέματος που έχει επιλεγεί, θέτει τους όρους και το πλαίσιο και δημιουργεί/εμπλουτίζει την ιστορία, το «κείμενο του δράματος», που πρόκειται να παίξουν στη συνέχεια οι συμμετέχοντες (Αυδή & Χατζηγεωργίου, 2007).

γ) Κύρια Δραστηριότητα:

Κατά τη διάρκεια αυτής της φάσης, *«εφαρμόζονται ποικίλες τεχνικές και δοκιμάζονται οι γνώσεις και η ικανότητα του δραματοθεραπευτή, καθώς και η δημιουργική φαντασία των θεραπευόμενων»* (Κρασανάκης, 2004: 57).

Η φάση αυτή της συνεδρίας, χαρακτηρίζεται από αύξηση της έντασης της συμμετοχής. Κατά τη διάρκεια της, τα μέλη μιας ομάδας ή ο θεραπευόμενος που εργάζεται ατομικά ασχολείται ενεργά με την περιοχή επεξεργασίας που έχει οριστεί κατά τις δύο προηγούμενες φάσεις της συνεδρίας. Σε αυτό το στάδιο λαμβάνουν χώρα οι τεχνικές της δραματοθεραπείας που πρόκειται να παρουσιαστούν στην επόμενη υποενότητα αυτού του κεφαλαίου. Σε αυτό το σημείο, παραδείγματα κύριων δραστηριοτήτων είναι το παίξιμο ρόλων, η δημιουργία ενός “ζωντανού γλυπτού” για την αναπαράσταση μιας συναισθηματικής κατάστασης ή μιας σχέσης ή η επεξεργασία ενός θέματος που αφορά στη δυναμική της ομάδας με τη χρήση δραματοθεραπευτικών τεχνικών. Σε κάθε περίπτωση, καθίσταται σαφές πως η κύρια δραστηριότητα ενδέχεται να λάβει πολλές μορφές και αποτελεί τον κορμό, το κύριο πεδίο εμπλοκής και δραστηριοποίησης της ομάδας ή του θεραπευόμενου.

Αντίστοιχα, το στάδιο της κύριας δραστηριότητας για το εκπαιδευτικό δράμα αποτελείται από δύο φάσεις: πρώτον την ανάπτυξη πλοκής, όπου επικεντρώνονται στην εξερεύνηση ενός θεατρικού έργου ή στην ανάπτυξη μίας ιστορίας. Και δεύτερον στη δημιουργία αναπαραστάσεων όπου τα παιδιά καλούνται να εκδραματίσουν την ιστορία που έχουν δομήσει κατά τις προηγούμενες φάσεις, της εστίασης και της δημιουργίας του προκειμένου. Στο σημείο αυτό, τα παιδιά μπαίνουν στο ρόλο που τους έχει δοθεί και μέσα από αυτόν εκφράζουν τα δικά τους συναισθήματα και σκέψεις (Αυδή & Χατζηγεωργίου, 2007).

δ) Κλείσιμο και έξοδος από το ρόλο:

Αποτελεί μια από τις πιο σημαντικές φάσεις της δραματοθεραπευτικής συνεδρίας και αναπόσπαστο κομμάτι του σταδίου της κύριας δραστηριότητας. Σε αυτό το στάδιο, ο θεραπευόμενος ή τα μέλη της ομάδας καλούνται να εγκαταλείψουν την κύρια δραστηριότητα, να απεμπλακούν από τις δραστηριότητες του δράματος και να

επιστρέψουν στο πραγματικό επίπεδο. Αν θεωρήσουμε ότι κατά τη διάρκεια της κύριας δραστηριότητας τα μέλη έχουν συμβολικά απομακρυνθεί από το πραγματικό και έχουν μετακινηθεί στο φανταστικό επίπεδο, όπου επεξεργάζονται ασυνείδητο υλικό, στο στάδιο της εξόδου από το ρόλο καλούνται να κάνουν το αντίστροφο, να απομακρυνθούν από το φανταστικό κόσμο του δράματος και να μετακινηθούν ξανά στον πραγματικό. Για την εξυπηρέτηση αυτής της μετακίνησης χρησιμοποιούνται διάφορες τελετουργίες και τεχνικές, όπως για παράδειγμα να μετακινήσουν οι θεραπευόμενοι το σώμα τους από το χώρο που λειτουργούσε σαν “σκηνή”, ή να δηλώσουν την ταυτότητά τους (Jones, 2003).

Το κλείσιμο της κύριας δραστηριότητας και η έξοδος από το ρόλο εξυπηρετεί δύο σημαντικούς στόχους: πρώτον, λειτουργεί προστατευτικά για το θεραπευόμενο ή τα μέλη της ομάδας που έχουν λάβει ενεργό ρόλο στα πλαίσια μιας εκδραμάτισης, καθώς τους παρέχει το χώρο, το χρόνο και το πλαίσιο να τοποθετήσουν μια σαφή διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στον εαυτό τους και το ρόλο, την πραγματικότητά τους και την πεποιημένη πραγματικότητα της εκδραμάτισης. Η σύγχυση που ενδέχεται να ανακύψει για το θεραπευόμενο, σε περίπτωση που η συγκεκριμένη διεργασία δεν λάβει χώρα στο ασφαλές πλαίσιο της συνεδρίας, είναι εύλογη και ιδιαίτερα απειλητική για τον ψυχισμό του. Ο δεύτερος στόχος που εξυπηρετεί αυτή η διεργασία, είναι εκείνος της δυνατότητας επεξεργασίας του υλικού που έχει προκύψει από την εκδραμάτιση. Όπως ακριβώς και στο εκπαιδευτικό δράμα, η διαδικασία του αναστοχασμού, της λεκτικής ή εσωτερικής επεξεργασίας δηλαδή του υλικού που έχει προκύψει από την εκδραμάτιση, είναι κομβικής σημασίας για την προσωπική εξέλιξη του θεραπευόμενου. Προκειμένου για τη διεργασία του αναστοχασμού, η απομάκρυνση από το ρόλο και η “επαναφορά” στην πραγματική ταυτότητα και σύνδεση με τον εαυτό στο σήμερα είναι απαραίτητη (Andersen-Warren & Grainger, 2000).

ε) Ολοκλήρωση:

Η ολοκλήρωση αποτελεί επίσης ένα σημαντικό στάδιο της δραματοθεραπευτικής συνεδρίας. Όπως και η προθέρμανση, αποτελεί τη μεταβατική φάση από το χώρο (συμβολικά και πραγματικά) του δράματος και την επαναφορά των μελών στην καθημερινότητά τους, με τους κανόνες και τους όρους από τους οποίους αυτή διέπεται. Ως εκ τούτου, η φάση αυτή ενδέχεται να αποτελείται από δύο στάδια: στο πρώτο, το στάδιο της αφομοίωσης, συνήθως λαμβάνει χώρα η επεξεργασία του υλικού που έχει προκύψει από τις φάσεις της κύριας δραστηριότητας και της απεμπλοκής από το ρόλο (Jones, 2003). Στο σημείο αυτό τα μέλη μοιράζονται τις σκέψεις, τα συναισθήματα και τις συνδέσεις που προέκυψαν από την διεργασία της ομάδας κατά τις προηγούμενες φάσεις της συνεδρίας.

Ιδιαίτερα έμφαση δίνεται στην ίδια την διαδικασία, ενώ παράλληλα σε αυτό το στάδιο μπορούν να δοθούν προς επεξεργασία διάφορες ερμηνείες οι οποίες προέκυψαν από τα προγενέστερα στάδια. Ωστόσο αυτό δεν σημαίνει ότι οι ερμηνείες λαμβάνουν χώρα σε κάθε δραματοθεραπευτική συνεδρία (Κρασανάκης, 2004).

Το δεύτερο στάδιο της φάσης της ολοκλήρωσης είναι η προετοιμασία των μελών για να αφήσουν πίσω τους το χώρο της δραματοθεραπείας. Σε αυτό το στάδιο, λαμβάνουν χώρα ασκήσεις ή τελετουργίες που ομοιάζουν με εκείνες που πραγματοποιούνται στο στάδιο της προθέρμανσης. Ως εκ τούτου, ακολουθούνται ενέργειες ανάλογα με τις τελετουργίες μιας ομάδας. Συγκεκριμένα, μπορεί να ακούγεται ένας ήχος που σηματοδοτεί το κλείσιμο της συνεδρίας, ή να εμπλέκονται τα μέλη σε κάποια άσκηση που προϋποθέτει και σωματική εμπλοκή, όπως για παράδειγμα να τακτοποιήσουν τα υλικά που έχουν χρησιμοποιηθεί στην κύρια δραστηριότητα ή το χώρο στον οποίο πραγματοποιήθηκε η εκδραμάτιση (Jones, 2003).

Με βάση τα παραπάνω, καθίσταται σαφές πως μία δραματοθεραπευτική συνεδρία αποτελείται από πέντε διακριτά στάδια, τα οποία εξυπηρετεί το καθένα το δικό του σκοπό και στόχο. Σε κάθε περίπτωση, η δομή που χαρακτηρίζει τις δραματοθεραπευτικές συνεδρίες αποτελεί και μια ειδοποιό διαφορά ανάμεσα σε αυτή και άλλες ψυχοθεραπευτικές μεθόδους, που δεν χρησιμοποιούν τόσο δομημένα πρωτόκολλα για τη δομή της κάθε συνεδρίας.

Τέλος, φάση ολοκλήρωσης υπάρχει και στο εκπαιδευτικό δράμα, όπου συνδέεται με τη φάση του αντίστοιχου αναστοχασμού και την οικειοποίηση της πληροφορίας, την σύνδεση δηλαδή των πληροφοριών που προέκυψαν από την εκδραμάτιση με την προσωπική εμπειρία. Αποτελεί μια εξαιρετικά σημαντική φάση καθώς βοηθά τα παιδιά να εσωτερικεύσουν με αποτελεσματικό τρόπο τη διεργασία του εκπαιδευτικού δράματος και να σκεφτούν τα θέματα που προέκυψαν μέσω της θεατρικής διαδικασίας (Αυδή & Χατζηγεωργίου, 2007). Πρόκειται λοιπόν για μία εκπαιδευτική προσέγγιση μέσα από την οποία οι συμμετέχοντες εμπλέκονται ενεργά και ολιστικά στη διερεύνηση και στη δημιουργία γνώσης και μάθησης (Winston, 2010).

2.2: Διαδικασίες και Τεχνικές της Δραματοθεραπείας

Όπως έχουμε ήδη καταστήσει σαφές, οι ρίζες της δραματοθεραπείας μπορούν να αναζητηθούν τόσο σε προγενέστερες ψυχολογικές και ψυχοθεραπευτικές προσεγγίσεις, όπως για παράδειγμα το ψυχαναλυτικό ρεύμα, όσο και στις τελετουργίες του θεάτρου και του δράματος, από την αρχαιότητα έως τη σύγχρονη αντίληψη του Δυτικού κόσμου για το θέατρο και το δράμα. Με βάση αυτή την παραδοχή, οι τεχνικές και οι ασκήσεις που λαμβάνουν χώρα στο πλαίσιο της δραματοθεραπείας δεν θα μπορούσαν παρά να βασίζονται στις διεργασίες του Δράματος και να ομοιάζουν με αυτές. Ο Jones (2003) ορίζει εννέα βασικές διεργασίες που εξυπηρετούν τους στόχους της δραματοθεραπείας για προσωπική εξέλιξη και αλλαγή του θεραπευόμενου, οι οποίες σχετίζονται τόσο με το δράμα και το θέατρο, όσο και με τις διεργασίες που έχει φέρει στο προσκήνιο και περιγράψει η ψυχανάλυση. Οι εννέα αυτές διεργασίες είναι οι εξής:

1. Δραματική προβολή

Μια από τις κύριες άμυνες που είχε περιγράψει ο Freud ήταν εκείνη της προβολής, η οποία συνδέεται με εκείνη της ταύτισης. Πιο συγκεκριμένα, ως προβολή ορίζεται η διεργασία κατά την οποία αντιστοιχούμε σε κάποιο άλλο πρόσωπο ή σε ένα αντικείμενο πλευρές του εαυτού, σκέψεις, κίνητρα και συναισθήματα που δεν δύναται να γίνουν αποδεκτά για τον εαυτό. Συνέπεια της προβολής αυτής είναι η ταύτιση με το πρόσωπο ή το αντικείμενο στο οποίο έχουν προβληθεί τα χαρακτηριστικά του εαυτού. Μέσα από τη διεργασία της προβολής και της ταύτισης είναι σε θέση κανείς να επεξεργαστεί ασυνείδητες λειτουργίες και απωθημένες πλευρές του εαυτού από μια ασφαλή απόσταση (McWilliams, 2012).

Η διαδικασία της προβολής και της ταύτισης αποτελεί το θεμέλιο λίθο μέσω του οποίου συνδεόμαστε και δημιουργούμε ένα προσωπικό νόημα κατά τη διάρκεια μιας θεατρικής παράστασης: προβάλουμε σε έναν ή σε περισσότερους χαρακτήρες που βρίσκονται επί σκηνής δικά μας χαρακτηριστικά, σκέψεις, συναισθήματα και τρόπους συμπεριφοράς, ταυτιζόμαστε με το συγκεκριμένο χαρακτήρα και έχουμε την ευκαιρία να παρακολουθήσουμε τη λειτουργία και τα αποτελέσματα των προβολών μας επί σκηνής.

Μια ανάλογη διεργασία λαμβάνει χώρα και στα πλαίσια μιας δραματοθεραπευτικής συνεδρίας, είτε αποτελεί κανείς μέρος του ακροατηρίου μιας ομάδας, είτε εμπλέκεται σε κάποια εκδραμάτιση: κατά τη διάρκεια της εκδραμάτισης, της ενσάρκωσης για παράδειγμα ενός ρόλου, ο θεραπευόμενος είναι και δεν είναι ταυτόχρονα ο χαρακτήρας που υποδύεται:

είναι, επειδή ταυτίζεται, αλλά δεν είναι, επειδή προβάλλει – και η προβολή εξασφαλίζει μια ιδιαίτερα ωφέλιμη και προστατευτική συναισθηματική απόσταση από το χαρακτήρα.

Η όλη διαδικασία της δραματικής προβολής ομοιάζει με το εκπαιδευτικό δράμα καθώς μέσω του ρόλου τα παιδιά έχουν αντίστοιχες δυνατότητες διερεύνησης μίας κατάστασης. Επιπλέον, όπως και στη δραματοθεραπεία έτσι και στο εκπαιδευτικό δράμα, το γεγονός ότι πρόκειται για ένα φανταστικό περιβάλλον, εξασφαλίζει στους συμμετέχοντες τόσο την αναστοχαστική απόσταση όσο και την έκφραση μέσω ασφάλειας καθώς επεξεργάζονται θέματα που μπορεί να έχουν σημαντικές επιπτώσεις στην καθημερινότητα τους (Winston, 2008)

2. Διαδικασία θεραπευτικής παράστασης

Η θεραπευτική παράσταση αποτελεί μια ολοκληρωμένη διεργασία, *«την οποία συνθέτουν ο προσδιορισμός των αναγκών, η πρόβα, η παρουσίαση και η απεμπλοκή από το ρόλο»* (Jones, 2003: 169), όπου ο προσδιορισμός των αναγκών είναι η διεργασία μέσα από την οποία αναδύεται το υλικό που ένας θεραπευόμενος αποφασίζει ότι θέλει να δουλέψει δραματοθεραπευτικά, η πρόβα αποτελεί μια εσωτερική διεργασία προετοιμασίας για την εκδραμάτιση, η παρουσίαση είναι η εκδραμάτιση αυτή καθ' αυτή, ενώ απεμπλοκή από το ρόλο συνίσταται από όλες εκείνες τις τεχνικές που σηματοδοτούν το τέλος της εκδραμάτισης.

Καθίσταται σαφές, πως η διαδικασία θεραπευτικής παράστασης ομοιάζει με τα στάδια της θεραπευτικής συνεδρίας που παρουσιάστηκαν στην προηγούμενη υποενότητα. Ωστόσο, πρόκειται για κάτι διαφορετικό, για μια αυτούσια θεραπευτική διεργασία που στην παρούσα ενότητα αφορά μια ολοκληρωμένη εκδραμάτιση.

Η διαδικασία θεραπευτικής παράστασης εξυπηρετεί τη θεραπεία με δύο βασικούς τρόπους: αφενός, η ίδια η διεργασία είναι θεραπευτική, αφετέρου όταν η διεργασία αυτή λαμβάνει χώρα σε μια ομάδα, θεραπευτική ενδέχεται να είναι όχι μόνο η εκδραμάτιση αυτή καθ' αυτή, αλλά και ο τρόπος με τον οποίο αντανάκλα τα μοτίβα ή τα πρότυπα με τα οποία δομεί κανείς τις σχέσεις του και στην πραγματικότητα. Μια αντανάκλαση που προσφέρει πλούσιο υλικό για επεξεργασία, και αποτελεί έναν από τους βασικούς θεραπευτικούς παράγοντες που λαμβάνουν χώρα σε μια ομάδα (Yalom, 2006).

Σύμφωνα με τα παραπάνω, η διαδικασία θεραπευτικής παράστασης αποτελεί μια από τις εννέα βασικές διεργασίες της δραματοθεραπείας. Πρόκειται για μια ολοκληρωμένη

διεργασία αποτελούμενη από ξεχωριστά στάδια, από τον προσδιορισμό των αναγκών έως την απεμπλοκή από τις τεχνικές του δράματος, ενώ δύναται να λειτουργήσει θεραπευτικά είτε ως αυτούσια διεργασία, είτε αντανακλώντας τη δυναμική της ομάδας.

Τέλος, η θεατρική παράσταση συναντάται και στο θέατρο στην εκπαίδευση. Αποτελεί την κορυφαία στιγμή του θεάτρου και μπορεί να προκύψει από την σύνθεση όλων των επιμέρους θεατρικών μορφών (θεατρικό δρώμενο, σκετς, θεατρικό αναλόγιο, δραματοποίηση κ.α.), διότι κατ' αυτόν τον τρόπο υλοποιείται ο διττός ρόλος, παιδαγωγικός και καλλιτεχνικός, του θεάτρου στην εκπαίδευση (Γραμματάς, 1999).

3. Δραματοθεραπευτική ενσυναίσθηση και απόσταση

Η ενσυναίσθηση και η απόσταση αποτελούν δυο συμπληρωματικές διεργασίες που περιγράφουν τον τρόπο με τον οποίο συνδέεται ο συμμετέχων με το ρόλο που εκδραματίζει ή με τα αντικείμενα που χρησιμοποιεί ως μέσα εκδραμάτισης. Ως έννοιες, ομοιάζουν αρκετά με εκείνες της προβολής και της ταύτισης, ή μάλλον, αποτελούν τη συναισθηματική διεργασία που επιτρέπει την προβολή και την ταύτιση με το ρόλο. Αποτελούν τις δύο βασικές διεργασίες ταύτισης (ενσυναίσθηση) και αποσύνδεση (απόσταση) από το ρόλο, που επιτρέπουν στο ρόλο να λειτουργεί ως μάσκα που αποκαλύπτει και καλύπτει ταυτόχρονα (Andersen-Warren & Grainger, 2000). Επιπλέον οι διεργασίες αυτές επιτρέπουν στο θεραπευόμενο να μεταβαίνει σε μια συνθήκη ασφάλειας που του επιτρέπει αφενός να αναλαμβάνει ρίσκα (παίζοντας ένα ρόλο), αφετέρου να παραμένει ασφαλής, διατηρώντας την απόσταση από το ρόλο και ενθυμούμενος πως σε κάθε περίπτωση, οι πράξεις του αποτελούν κομμάτι ενός 'δημιουργημένου' χαρακτήρα, δηλαδή του ρόλου του (Landy, 1994).

Με πιο απλά λόγια, αν θυμηθούμε τη φράση ότι «κατά τη διάρκεια της εκδραμάτισης ο συμμετέχων είναι και ταυτόχρονα δεν είναι ο ρόλος που παίζει», η ενσυναίσθηση είναι η διεργασία που του επιτρέπει να ενσαρκώσει το ρόλο, ενώ η απόσταση εκείνη που του επιτρέπει να μην χαθεί μέσα σε αυτόν και του υπενθυμίζει ποιός είναι στην πραγματικότητα έξω αεδωπό την εκδραμάτιση. Η ενσυναίσθηση και η απόσταση, επομένως, αποτελούν τις βασικές διεργασίες σύνδεσης και αποσύνδεσης από το ρόλο στα πλαίσια μιας δραματοθεραπευτικής συνεδρίας.

Αντίστοιχα και στο εκπαιδευτικό δράμα οι διεργασίες της ενσυναίσθησης και της απόστασης είναι βασικές και επιτυγχάνονται μέσα από τις μεθόδους του Στανισλάβσκι και του Μπρεχτ. Η μέθοδος του Στανισλάβσκι δίνει βαρύτητα στην ψυχολογική-

συναισθηματική ταύτιση του ηθοποιού με το ρόλο που υποδύεται. Η βίωση και η ταύτιση των μαθητών με το ρόλο που υποδύονται είναι καθοριστικής εκπαιδευτικής σημασίας καθώς τα παιδιά βιώνουν αλλά και εξερευνούν νέες εμπειρίες και καταστάσεις τόσο όσον αφορά τη δική τους ζωή όσο και των άλλων (ενσυναίσθηση) (Αυδή & Χατζηγεωργίου, 2007). Από την άλλη πλευρά μέσω της τεχνικής της “αποστασιοποίησης” του Μπρεχτ, ο οποίος πρέσβευε την μη ταύτιση του ηθοποιού με το ρόλο, οι μαθητές έχουν την δυνατότητα να επεξεργάζονται στοχαστικά και κριτικά το υλικό που προκύπτει φτάνοντας με ασφάλεια στη γνώση(Αυδή & Χατζηγεωργίου, 2007).

4. Προσωποποίηση και μίμηση

Η προσωποποίηση και η μίμηση αποτελούν δύο βασικές διεργασίες εκδραμάτισης, όπου η πρώτη έχει να κάνει με τη χρήση αντικειμένων και η δεύτερη με τη δημιουργία ή με την ενσάρκωση ενός ρόλου κατά τη διάρκεια μιας εκδραμάτισης.

Πιο συγκεκριμένα, κατά τη διάρκεια της προσωποποίησης «ένα άψυχο ή ένα αφηρημένο αντικείμενο εκλαμβάνεται σαν να είναι προικισμένο με ζωή ή με ανθρώπινα γνωρίσματα ή συναισθήματα» (Abrams, 1981: 65). Αντίστοιχα, η μίμηση «αναφέρεται σε διεργασίες όπως είναι η μίμηση ενός ατόμου από ένα άλλο, ή η δημιουργία μίας προσωπικότητας. Περιλαμβάνει τον αυτοσχεδιασμό ή το παίξιμο ρόλου, ο οποίος αφορά ένα φανταστικό χαρακτήρα ή ένα άτομο από τη ζωή και την εμπειρία του συμμετέχοντα» (Jones, 2003: 177).

Η προσωποποίηση επομένως αποτελεί μια διεργασία που λαμβάνει χώρα όταν ζητείται από το συμμετέχοντα να χρησιμοποιήσει αντικείμενα για να παρουσιάσει π.χ. τα μέλη της οικογένειάς του, ενώ η μίμηση πραγματοποιείται κατά τη διάρκεια οποιασδήποτε εκδραμάτισης περιλαμβάνει το παίξιμο ενός φανταστικού ή πραγματικού ρόλου. Καθίσταται σαφές ότι χάριν σε αυτές τις δυο διεργασίες, «παίρνουν ζωή» φαντασιώσεις, φόβοι και ασυνείδητες διεργασίες του συμμετέχοντα, στις οποίες δεν θα είχε πρόσβαση με κάποιον άλλο τρόπο.

Ακριβώς οι ίδιες διεργασίες της προσωποποίησης και της μίμησης εμπεριέχονται και στο εκπαιδευτικό δράμα. Μέσα στον χώρο που διεξάγεται το εκπαιδευτικό δράμα αποδίδονται στα αντικείμενα συμβολικές μορφές και ενέργειες καθώς μεταμορφώνονται μέσα στο δραματικό πλαίσιο(Neelands, 2004). Επίσης υπάρχει και το στοιχείο της μίμησης είτε με την ενσάρκωση ρόλων που αναπαριστούν και παρουσιάζουν τα παιδιά, είτε υιοθετώντας ρόλους από την πλευρά των μαθητών όπως αυτή του σκηνοθέτη, σεναριογράφου, ενδυματολόγου κτλ.) καθώς έτσι μοιράζονται ενεργά στη διαμόρφωση της δράσης

(Winston, 2004).

5. Κοινό ενεργητικής παρατήρησης και αλληλεπίδρασης

Ως «κοινό» στα πλαίσια της δραματοθεραπείας νοείται ο παρατηρητής μιας εκδραμάτισης (Jones, 2003). Ενδέχεται να είναι ταυτόχρονα κανείς μάρτυρας του εαυτού του όσο διαδραματίζει ένα ρόλο, μάρτυρας κάποιου άλλου που εκδραματίζει και μάρτυρας του εαυτού του όσο παρατηρεί. Με πιο απλά λόγια, η μαρτυρία ορίζεται ως *«η ιδιότητα του ατόμου να είναι θεατής των άλλων ή του εαυτού του στο πλαίσιο της δραματοθεραπείας»* (Jones, 2003: 183). Τόσο η παρατήρηση των άλλων, όσο και η αυτοπαρατήρηση αναμένεται να είναι ιδιαίτερα θεραπευτικές. Αξίζει να σημειωθεί ότι λειτουργούν και εδώ οι διεργασίες της προβολής και της ταύτισης. Επίσης, ως κοινό μπορεί να ορίζεται είτε τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας που γίνονται κοινωνοί της εκδραμάτισης κάποιου άλλου μέλους (κάτι το οποίο αναμένεται να βιωθεί από τον εκτελεστή του ρόλου ως αποδοχή και ενίσχυση), είτε το εσωτερικευμένο, «φανταστικό» κοινό που αποκτούν τα μέλη μιας ομάδας δραματοθεραπείας έπειτα από κάποιες συνεδρίες. Πιο συγκεκριμένα, όταν έχει βιώσει κανείς την αποδοχή και την ενεργό συμμετοχή των άλλων μελών της ομάδας κατά τη διάρκεια μιας εκδραμάτισης, ενδέχεται να αναπτύξει μια εσωτερική αναπαράσταση του κοινού αυτού, που λειτουργεί ενισχυτικά και υποστηρικτικά, και να ανασύρει την αναπαράσταση αυτή στην καθημερινότητά του έξω από την ομάδα θεραπείας, όποτε αισθάνεται ότι το χρειάζεται.

Παράλληλα και το εκπαιδευτικό δράμα χρησιμοποιεί την αξία της φιλοσοφίας του Boal μέσα από το «Θέατρο Φόρουμ» που μετατρέπει τους θεατές από απλούς αποδέκτες σε ενεργούς ηθοποιούς (spect-actor) (Boal, 1979). Συγκεκριμένα πολλά θεατροπαιδαγωγικά προγράμματα (TiE) στοχεύουν να προετοιμάσουν τους μαθητές για τη ζωή μέσα από το συμμετοχικό θέατρο (Κοντογιάννη, 2008). Στόχος του θεάτρου του Boal και του δράματος στην εκπαίδευση είναι η βιωματική μάθηση, η αλληλεπίδραση στην ομάδα, η ενεργός συμμετοχή «μπαίνοντας στην θέση του άλλου», η βίωση ρόλων στις υποθετικές κοινωνικές καταστάσεις, η συζήτηση των εμπειριών ανάμεσα στα μέλη της ομάδας και η κατανόηση του ανθρώπου στην κοινωνία γενικότερα (Κουκουνάρας 2007:3). Το «εφαρμοσμένο θέατρο» που αργότερα μετεξελίχτηκε σε «θέατρο/δράμα» ως εργαλείο κοινωνικής παρέμβασης» καταλαμβάνει εξέχουσα θέση στη σύγχρονη παιδαγωγική χρήση του θεάτρου/δράματος, με στόχο όλοι οι μαθητές να εμπλέκονται ενεργά στη διαδικασία ώστε να κατανοήσουν την άνιση κατανομή δυναμικής της εξουσίας, να επαναπροσδιορίσουν την ταυτότητα τους και την κοινωνία της οποίας αποτελούν μέρος, με σκοπό την συλλογική δράση για μια επερχόμενη κοινωνική αλλαγή (Nelson, 2011: 158).

6. Ενσωμάτωση

Η ενσωμάτωση αφορά τον τρόπο με τον οποίο το σώμα εμπλέκεται ενεργά στην επεξεργασία υλικού κατά τη διάρκεια μιας δραματοθεραπευτικής συνεδρίας. Η ενσωμάτωση αποτελεί μια ακόμη ειδοποιό διαφορά της δραματοθεραπείας, σε σχέση με άλλες ψυχοθεραπευτικές μεθόδους: για τη δραματοθεραπεία, η εμπλοκή του σώματος στην επεξεργασία του θεραπευτικού υλικού θεωρείται απαραίτητη και θεραπευτική. Πιο συγκεκριμένα, «η ενσωμάτωση αποτελεί μια εκδραμάτιση που λαμβάνει μορφή μέσω της σωματικής κίνησης και έκφρασης» (Jennings, McGinley & Orr, 1997: 84).

Η ενσωμάτωση αναμένεται να λειτουργήσει θεραπευτικά ποικιλοτρόπως: πρώτον, βοηθά στην ανάπτυξη των δυνατοτήτων του σώματος του συμμετέχοντα και τον βοηθά να κατοικήσει το σώμα του με έναν πιο αποτελεσματικό τρόπο. Μέσα δηλαδή από την ενεργό συμμετοχή του σώματος σε μια εκδραμάτιση, σταδιακά εκπαιδεύεται ο θεραπευόμενος να αποκτήσει μια μεγαλύτερη επίγνωση και συναίσθηση του σώματός του, κάτι που τον βοηθά μεταγενέστερα να το χρησιμοποιεί αποτελεσματικότερα για την ολοκληρωμένη έκφρασή του.

Ένας δεύτερος τρόπος με τον οποίο λειτουργεί θεραπευτικά η ενσωμάτωση είναι μέσω της απελευθέρωσης και της βαθιάς επίγνωσης του σώματος και των δυνατοτήτων που αποκτά κανείς μέσω της υιοθέτησης μιας διαφορετικής σωματικής ταυτότητας κατά τη διάρκεια μιας εκδραμάτισης. Βιώνοντας μέσα στην ασφάλεια του ρόλου δυνατότητες σωματικής έκφρασης, που στην πραγματική ταυτότητα παρέμεναν απαγορευμένες, ο θεραπευόμενος διερευνά με ασφάλεια νέες δυνατότητες σωματικής έκφρασης.

Τέλος, με τη συμμετοχή του σώματος στην εκδραμάτιση επιτρέπεται να διερευνηθούν στα πλαίσια της δραματοθεραπείας ζητήματα που αφορούν τη σωματική εικόνα ή συναισθηματικά τραύματα που σχετίζονται με το σώμα.

Στο εκπαιδευτικό δράμα η ενσωμάτωση μοιάζει με την τεχνική της προετοιμασίας και της σωματικής εξάσκησης, όπου ο ηθοποιός/μαθητής δίνει βάση στην προετοιμασία του σώματος, της παρατηρητικότητας και της φαντασίας. Ο ηθοποιός/μαθητής ψάχνει για το ρυθμό, τη δράση μέσα στον σκηνικό χώρο. Μπορεί να σωματοποιήσει το κείμενο παίζοντας τη σκηνή χωρίς λόγο ή βάζοντας περιορισμούς με στόχο να διερευνήσει πνευματικά και σωματικά τις δυνατότητες του (Γκόβας, 2001).

7. Το Παιχνίδι

Ο όρος παιχνίδι στα πλαίσια της δραματοθεραπείας αναφέρεται είτε σε μια γενική στάση ή πλαίσιο που επικρατεί σε μια δραματοθεραπευτική συνεδρία, είτε στην ίδια τη χρήση του παιχνιδιού ως θεραπευτικό μέσο.

Σε ό, τι αφορά στην πρώτη ερμηνεία του όρου στα πλαίσια της δραματοθεραπείας, ενισχύεται μια παιγνιώδης ατμόσφαιρα, μια παιγνιώδης σχέση με την πραγματικότητα, η οποία «*χαρακτηρίζεται από μια πιο δημιουργική, ελαστική στάση απέναντι στα γεγονότα, τις συνέπειες και τις επικρατούσες ιδέες. Αυτό δίνει στο συμμετέχοντα τη δυνατότητα να υιοθετήσει μια παιγνιώδη, πειραματική στάση τόσο απέναντι στον εαυτό του όσο και απέναντι στις εμπειρίες της ζωής του*» (Jones, 2003: 190). Δημιουργείται, επομένως, ένας ασφαλής χώρος στο πλαίσιο της δραματοθεραπευτικής συνεδρίας, όπου επιτρέπεται στο άτομο να αντιμετωπίσει τον εαυτό του και την πραγματικότητά του με μια απόσταση και ψυχραιμία (Gordon, 1987).

Σε ό, τι αφορά στη δεύτερη ερμηνεία του όρου του παιχνιδιού στα πλαίσια της δραματοθεραπείας, είθισται να χρησιμοποιούνται είτε αυτοσχεδιαστικά παιχνίδια, είτε παιχνίδια με συγκεκριμένους κανόνες και όρους στα πλαίσια της δραματοθεραπείας, ανεξάρτητα από το αν δουλεύει κανείς με ενήλικες ή με παιδιά. Το παιχνίδι, υπό αυτή τη μορφή, ενισχύει τη δημιουργικότητα και τον πειραματισμό.

Το θεατρικό παιχνίδι αποτελεί δομικό στοιχείο και του θεάτρου στην εκπαίδευση. Στην ουσία πρόκειται για μία παιγνιώδης διαδικασία και καινοτόμο μέθοδο, μέσω της οποίας κυρίως τα παιδιά αναπτύσσουν μία αυθόρμητη, ελεύθερη και αυτοσχέδια θεατρική έκφραση, με σκοπό την αυτογνωσία και την επικοινωνία. Η χρησιμότητα και η συνεισφορά του θεατρικού παιχνιδιού στο εκπαιδευτικό δράμα έγκειται στο γεγονός, ότι όλοι οι συμμετέχοντες, ως δρώντα πρόσωπα έχουν την ευκαιρία να νιώσουν και να θεαθούν τον εαυτό τους (μέσω ρόλων) και τον κόσμο με αποτέλεσμα να τον αναπαραστήσουν καθώς και να τον αναδημιουργήσουν και να τον ερμηνεύσουν εκ νέου (Κουρετζής 2008). Έτσι προχωρώντας σταδιακά από τις πιο απλές μορφές γνωσιολογικού περιεχομένου, το θεατρικό παιχνίδι οδηγείται στις πιο σύνθετες μορφές θεατρικής έκφρασης, με την αξιοποίηση του «ρόλου» και την ενσωμάτωση των τεχνικών του δράματος και του θεάτρου. Το θεατρικό παιχνίδι ως μέθοδος μεταφέρει την ουσία της θεατρικής τέχνης στον κόσμο καθώς και τα δύο (παιχνίδι και τέχνη) καταξιώνονται ως αναπαραστατικές διαδικασίες, οι οποίες προβάλλουν τον εσωτερικό κόσμο των συμμετεχόντων και στοχεύουν στη διαπροσωπική, αισθητική και κοινωνική ανάπτυξη τους (Παπαδόπουλος

8. Σύνδεση ζωής- δράματος

Η διεργασία αυτή αναφέρεται στη δυνατότητα «μεταφοράς» του υλικού, των συνειδητοποιήσεων, των ανακαλύψεων και των νέων μοτίβων σχέσεων που αναπτύσσει κανείς μέσω της εκδραμάτισης ή μέσω της συμμετοχής σε μια δραματοθεραπευτική ομάδα, στη ζωή του έξω από το χώρο της θεραπείας. Αξίζει να σημειωθεί ότι, όπως και στις υπόλοιπες ψυχοθεραπευτικές μεθόδους, η σύνδεση αυτή ανάμεσα στην πραγματικότητα της θεραπείας και την πραγματικότητα έξω από αυτή είναι που επιτρέπει την προσωπική αλλαγή και εξέλιξη του θεραπευόμενου (Safran, 2002). Υπό άλλες συνθήκες, όταν δηλαδή οι συνειδητοποιήσεις που λαμβάνουν χώρα στα πλαίσια της θεραπείας δεν βρίσκουν εφαρμογή έξω από αυτή, η προσωπική εξέλιξη του θεραπευόμενου δεν είναι εφικτή.

Στο εκπαιδευτικό θέατρο, υπάρχουν ενδεικτικές τεχνικές και ασκήσεις ρόλων και εκδραμάτισης οι οποίες αναφέρονται στο *Structuring Drama Work* (2015). Οι τεχνικές αυτές συνδέουν το δράμα με την πραγματικότητα καθώς βοηθούν τους συμμετέχοντες να κατασκευάσουν ένα νόημα σχετικά με τις ανθρώπινες σχέσεις, την κοινωνική αλληλεπίδραση αλλά και τους ρόλους που καλείται να παίξει κανείς στην πραγματική του ζωή μέσα από τις σχέσεις που συνάπτει με τους άλλους (Neelands & Goode, 2015).

9. Μεταμόρφωση

Η τελευταία από τις εννέα διεργασίες της δραματοθεραπείας, η μεταμόρφωση, βρίσκεται στο επίκεντρο της κάθε εκδραμάτισης και αποτελεί τη διεργασία που επιτρέπει στο συμμετέχοντα να δημιουργήσει μια πεπονημένη-φανταστική πραγματικότητα. Η μεταμόρφωση ενδέχεται να αναφέρεται α) σε χαρακτήρες ή πρόσωπα από την καθημερινή ζωή του συμμετέχοντα, που μεταμορφώνονται σε ρόλους ή χαρακτήρες, β) σε αντικείμενα που μεταμορφώνονται μέσω της προσωποποίησης ή γ) σε εμπειρίες ή αντιλήψεις της καθημερινής ζωής που μεταμορφώνονται σε εκδραματισμένες αναπαραστάσεις τους (Jones, 2003). Σε κάθε περίπτωση, η μεταμόρφωση αποτελεί το «κλειδί» για να δημιουργήσει και να εισαχθεί κανείς στην πεπονημένη πραγματικότητα μιας εκδραμάτισης.

Συμπερασματικά, το στοιχείο της μεταμόρφωσης αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι οποιασδήποτε θεατρικής δραστηριότητας και συνεπώς καθίσταται δομικό στοιχείο και του εκπαιδευτικού δράματος. Συγκεκριμένα μέσα από τις τελετουργίες του εκπαιδευτικού δράματος και τους ρόλους που υιοθετούν οι μαθητές μεταμορφώνονται, αλλάζουν και εξελίσσονται με στόχο τη διερεύνηση εναλλακτικών στάσεων της πραγματικότητας τους

(Neelands, 2000).

Κεφάλαιο 3:

Η Δραματοθεραπεία σε Διερεύνηση με το Ψυχόδραμα και το Εκπαιδευτικό Δράμα

Σε αυτό το κεφάλαιο γίνεται ένας διαχωρισμός ανάμεσα στη δραματοθεραπεία, το ψυχόδραμα και το εκπαιδευτικό δράμα. Ο διαχωρισμός αυτός επιχειρείται δεδομένου ότι, παρά το γεγονός ότι υπάρχουν σαφείς και σημαντικές διαφορές ανάμεσα στις τρεις αυτές μεθόδους, συχνά συγχέονται και τα όρια ανάμεσά τους είναι δύσκολο να γίνουν διακριτά. Επίσης, μέσα από το διαχωρισμό και τη σύγκριση της δραματοθεραπείας με άλλες, παρεμφερείς μεν, σημαντικά διαφορετικές δε, μεθόδους, αναμένεται να καταστεί πιο σαφές το αντικείμενό της στον αναγνώστη και να εμπλουτιστεί η συνοπτική εικόνα που δόθηκε για τη δραματοθεραπεία στα προηγούμενα κεφάλαια.

3.1: Τέχνες και Δραματοθεραπεία

Ο ίδιος ο Freud σε δοκίμιό του είχε συνδέσει την ψυχανάλυση με τις τέχνες, θεωρώντας την καλλιτεχνική έκφραση έναν δημιουργικό και λειτουργικό τρόπο να μετουσιωθούν ασυνείδητα συναισθήματα και φαντασιώσεις σε τέχνη και μέσω αυτής της οδού να εκφραστούν (Freud, 1930). Ένας άλλος θεωρητικός που συμπεριέλαβε στη θεωρία του τη θεραπευτική δύναμη της τέχνης είναι ο Yalom, ο οποίος συγκαταλέγει την κάθαρση, έναν όρο δανεισμένο από την αρχαία τραγωδία που ορίζεται ως η διεργασία κατά την οποία «λυτρώνεται» κανείς μέσω της αναπαράστασης των βιωμάτων του μέσα σε μια θεραπευτική ομάδα, στους βασικούς θεραπευτικούς παράγοντες που αλληλεπιδρούν στην ομαδική ψυχοθεραπεία (Yalom, 2006).

3.2: Ψυχόδραμα και Δραματοθεραπεία

Τόσο το ψυχόδραμα, όσο και η δραματοθεραπεία, εντάσσονται στην ευρύτερη κατηγορία των θεραπειών μέσω της τέχνης (art therapies), ενός ψυχοθεραπευτικού ρεύματος που επιστρατεύει τις τέχνες και τις τεχνικές έκφρασης, ως θεραπευτικά μέσα. Οι θεραπείες μέσω τέχνης «παντρεύουν» το θέατρο, τη μουσική, το χορό και άλλες μορφές τέχνης, ως μέσα έκφρασης, με την ψυχοθεραπεία (Malchiodi, 2005).

Προκειμένου για τη σύγκριση της δραματοθεραπείας με το ψυχόδραμα και την ανάδειξη των ομοιοτήτων και διαφορών τους, σκόπιμο κρίνεται σε αυτό το σημείο να δοθεί χώρος για να περιγραφεί το ψυχόδραμα ως έννοια.

Ο θεωρητικός που εισήγαγε την έννοια στη σύγχρονη ψυχοθεραπευτική γλώσσα και πρακτική ήταν ο Jacob Moreno, στις αρχές της δεκαετίας του 1920. Ορμώμενος από την παρατήρηση του πόσο απελευθερωμένοι αισθάνονταν τόσο οι επαγγελματίες ηθοποιοί όσο και τα παιδιά έπειτα από ασκήσεις ρόλων, διερεύνησε τη θεραπευτική δυνατότητα που υπάρχει στην αυθόρμητη θεατρική έκφραση που βασίζεται στον αυτοσχεδιασμό (Kedem-Tahar & Felix-Kellerman, 1996). Ξεκινώντας από αυτή την παρατήρηση και «στηρίζοντας τη θεωρία του για την προσωπικότητα και τις διαπροσωπικές σχέσεις στην έννοια του ρόλου» (Αρχοντάκη & Φιλίππου, 2003: 45; Πατσαβού & Μπίλα, 2008), ανέπτυξε την θεωρία του για το ψυχόδραμα ως θεραπευτική τεχνική.

Πιο συγκεκριμένα, για την έννοια του ρόλου αναφέρει ότι: «το εγώ λαμβάνει μορφή από το σύνολο των κοινωνικών ρόλων που παίρνει το άτομο. Κάποιοι ρόλοι εμφανίζονται από τη στιγμή της γέννησης π.χ. (οι ψυχοσωματικοί ρόλοι), άλλοι επιβάλλονται από την κοινωνία (κοινωνικοί ρόλοι) και άλλοι είναι φανταστικοί (ψυχοδραματικοί ρόλοι)» (Αρχοντάκη & Φιλίππου, 2003: 45; Πατσαβού & Μπίλα, 2008). Με βάση τα παραπάνω, ένας ορισμός για το ψυχόδραμα είναι ο εξής: «Το ψυχόδραμα, αποτελεί ένα είδος ψυχοθεραπείας, το οποίο μέσω της δράσης, της δραματικής έκφρασης και παρουσίασης των ψυχικών συμβάντων επί της σκηνής επιδιώκει την εκτόνωση και τη διοχέτευση των υπερεντάσεων, την ανάπτυξη της ενδοσκόπησης και της αυτογνωσίας. Έχει άμεση σχέση με το θέατρο, όμως δεν είναι θέατρο» (Λέτσιος, 2001: 65; Πατσαβού & Μπίλα, 2008).

Η δραματοθεραπεία, από την άλλη μεριά, αναπτύχθηκε εκ νέου κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1960. Πιο συγκεκριμένα, την περίοδο που το ψυχόδραμα άρχισε να παίρνει μια πιο δομημένη και επιστημονική μορφή, οι δραματοθεραπευτές ανακάλυψαν εκ νέου τις θεραπευτικές ιδιότητες του αυτοσχεδιασμού και της αυθόρμητης θεατρικής έκφρασης.

Πολλοί δραματοθεραπευτές ξεκίνησαν υποστηρίζοντας άτομα που ήταν έγκλειστοι σε νοσοκομεία, ενώ στη συνέχεια, παρατηρώντας στην πράξη πολλές φορές τις δραματικές αλλαγές που επέφεραν οι τεχνικές της δραματοθεραπείας, αποφάσισαν να διευρύνουν την εφαρμογή της και στον έξω-νοσοκομειακό πληθυσμό. Μέσα από τις επιρροές της εποχής, οι δραματοθεραπευτές κατέληξαν να δομήσουν ένα περισσότερο σαφές θεωρητικό πλαίσιο για τη δραματοθεραπεία, με αποτέλεσμα να κατοχυρωθεί επαγγελματικά ο ρόλος του δραματοθεραπευτή και να ιδρυθεί η αντίστοιχη εταιρεία το 1979 (Kedem- Tahar & Felix-Kellerman, 1996).

Το ψυχόδραμα μπορεί να οριστεί ως «η επιστήμη που αναζητά την 'αλήθεια' μέσω της χρήσης τεχνικών θεάτρου. Το αντικείμενο της επιστήμης αυτής είναι οι διαπροσωπικές σχέσεις και ο προσωπικός, φαντασιακός κόσμος» (Moreno, 1993: 53). Σε κάθε περίπτωση, ο ορισμός που δόθηκε για τη δραματοθεραπεία φαίνεται να περιλαμβάνει ή να επικαλύπτει εκείνον του Ψυχοδράματος – δεν παύει όμως να υπάρχει μια σημαντική διαφορά: το ψυχόδραμα αποτελεί μια συγκεκριμένη μέθοδο που ορίστηκε από τον Moreno το 1923 και σήμερα αποτελεί μια παγκόσμια αναγνωρισμένη ψυχοθεραπευτική μέθοδο» (Casson, 2004).

Όπως υποστηρίζει ο Martin Davies (1987), η δραματοθεραπεία, όταν οργανώθηκε σαν μέθοδος στα τέλη της δεκαετίας του 1960, μοιραζόταν πολλά κοινά σημεία με το ψυχόδραμα. Χαρακτηριστικά τέτοια σημεία είναι η πρωτοκαθεδρία της κιναισθητικής αντί της λεκτικής επικοινωνίας, η ενίσχυση της εξερεύνησης, της φυσικής περιέργειας και του παιχνιδιού ως τρόπου προσέγγισης του κόσμου που μας περιβάλλει ή η σημαντικότητα των ρόλων που αναλαμβάνουμε να παίζουμε μέσα σε ένα κοινωνικό σύνολο, καθώς και η ανάγκη για αύξηση της αυτογνωσίας μας σε ό, τι αφορά σε αυτούς τους ρόλους (Davies, 1987). Παρά το γεγονός ωστόσο ότι το ψυχόδραμα και η δραματοθεραπεία εντάσσονται στο ίδιο ψυχοθεραπευτικό ρεύμα και μοιράζονται μια κοινή βάση, υπάρχουν σημαντικές διαφορές ανάμεσα στις δύο έννοιες.

Η δραματοθεραπεία και το ψυχόδραμα μοιράζονται έναν κοινό τόπο, μια κοινή βάση από την οποία αντλούν την φιλοσοφία, τις τεχνικές και τις βασικές αρχές τους: και οι δύο στοχεύουν στην ενίσχυση της εξελικτικής διεργασίας του ατόμου, μέσα από την ενίσχυση της δημιουργικότητας και της έκφρασης. Πέραν ωστόσο της βασικής διαφοράς τους, που έγκειται στο γεγονός ότι το ψυχόδραμα αποτελεί μια ολοκληρωμένη και θεσμοθετημένη ψυχοθεραπευτική μέθοδο, μια ακόμη σημαντική διαφοροποίηση αποτελεί ο τρόπος με τον οποίο ασκούνται οι δύο αυτές μέθοδοι. Πιο συγκεκριμένα, δεδομένου ότι το ψυχόδραμα

αποτελεί μια εμπειριστατωμένη θεραπευτική μέθοδο, προσφέρει στο θεραπευτή την δυνατότητα να δουλέψει άμεσα με συγκεκριμένα αιτήματα και ζητήματα που ο θεραπευόμενος φέρνει προς επίλυση στη συνεδρία- σε αυτή την περίπτωση, το αρχικό αίτημα του πελάτη δουλεύεται στην πράξη μέσω της εκδραμάτισης και άλλων τεχνικών. Στη δραματοθεραπεία, από την άλλη μεριά, τα βασικά ζητήματα του θεραπευόμενου δουλεύονται με έναν πιο έμμεσο τρόπο. Πιο συγκεκριμένα, η δραματοθεραπεία επιστρατεύει ιστορίες, μύθους, μεταφορές και συμβολικά αντικείμενα, προκειμένου να βοηθήσει το θεραπευόμενο να διατηρήσει μια ασφαλή συναισθηματική απόσταση από ζητήματα τα οποία αν τα αντιμετώπιζε ευθέως, θα του ήταν πολύ τρομακτικά ή/ και επικίνδυνα (Casson, 2004).

Ως εκ τούτου, θα μπορούσαμε να πούμε ότι μια σημαντική διαφορά ανάμεσα στο ψυχόδραμα και τη δραματοθεραπεία είναι ο τρόπος με τον οποίο χρησιμοποιούν την κοινή τους κληρονομιά, το θέατρο, στην πράξη: το ψυχόδραμα επιστρατεύει την τέχνη για να μπορέσει ο θεραπευόμενος να αντιμετωπίσει κατά μέτωπο τα ζητήματα που τον απασχολούν, ενώ η δραματοθεραπεία μοιάζει να χρησιμοποιεί το μύθο και την εκδραμάτιση για να προστατευθεί ο θεραπευόμενος από απειλητικά για τον ίδιο ζητήματα, δουλεύοντάς τα από την απόσταση που του εξασφαλίζουν οι τεχνικές της εκδραμάτισης και το δομημένο πλαίσιο της κάθε συνεδρίας, που αναφέρθηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο. Αυτή η διαφοροποίηση δεν σημαίνει απαραίτητα ότι τα βασικά αιτήματα δεν δουλεύονται μέσα στη θεραπευτική διαδικασία στην περίπτωση της δραματοθεραπείας – το μόνο που μοιάζει να αλλάζει, είναι η τακτική και ο τρόπος με τον οποίο χρησιμοποιείται η τέχνη κατά περίπτωση.

Επιπρόσθετες διαφοροποιήσεις ανάμεσα στις δύο θεωρίες προσφέρουν οι Kedem- Tahar και Felix- Kellerman, σε σχετικό άρθρο τους (1996), οι οποίες αφορούν:

A) στη μέθοδο: στο ψυχόδραμα ο σκοπός είναι η εξέλιξη και η εκδραμάτιση το μέσο, ενώ στη δραματοθεραπεία η εκδραμάτιση ο στόχος και το μέσο η ψυχή. Στο σημείο αυτό ίσως θα ήταν χρήσιμο να δοθεί ένα παράδειγμα από την ψυχοθεραπευτική πρακτική, προκειμένου να καταστεί σαφέστερη η διαφοροποίηση αυτή ανάμεσα στις δύο θεωρίες. Έστω ότι ένας θεραπευόμενος αντιμετωπίζει ζητήματα θυμού απέναντι στη μητέρα του, λόγω παλαιότερων τραυμάτων από την παιδική του ηλικία. Ένας δραματοθεραπευτής θα παρότρυνε το θεραπευόμενο να εκφράσει το θυμό του μέσα στη θεραπεία, χρησιμοποιώντας τις αντίστοιχες τεχνικές, με τελικό σκοπό την εκδραμάτιση και την έκφραση του συναισθήματος του θυμού, ανεξάρτητα από το σε ποιόν απευθύνεται τη

δεδομένη στιγμή. Πρωταρχικός στόχος στην παρούσα φάση για το δραματοθεραπευτή θα ήταν να αναγνωριστεί, να εκφραστεί και να ενσωματωθεί το συναίσθημα του θυμού, ανεξάρτητα από τη νοηματοδότηση που ο θεραπευόμενος θα έδινε σε αυτό. Αντίστοιχα, στο ίδιο παράδειγμα, ένας θεραπευτής ψυχοδράματος θα ενθάρρυνε μεν το θεραπευόμενο να εκφράσει το συναίσθημά του, μέσω αντίστοιχων τεχνικών δανεισμένων από την τέχνη και το δράμα, ο στόχος εδώ θα ήταν ωστόσο διαφορετικός: αντί να εκφραστεί απλώς, το συναίσθημα θα χρειαζόταν να νοηματοδοτηθεί στα πλαίσια της συνεδρίας και έπειτα, αφού το έχει «ενσωματώσει» ο θεραπευόμενος, να εκδραματιστεί.

Παρατηρούμε επομένως στην πράξη τη διαφοροποίηση των δύο θεωριών: στην περίπτωση της δραματοθεραπείας ο πρωταρχικός στόχος είναι η έκφραση και η εκδραμάτιση μέσω της τέχνης, ενώ στην περίπτωση του ψυχοδράματος η εκδραμάτιση αποτελεί έναν «ενδιάμεσο σταθμό», με απώτερο στόχο την εξέλιξη και την επίτευξη των θεραπευτικών στόχων.

Β) στα θεραπευτικά μέσα: για το ψυχόδραμα, σημαντικά μέσα αποτελούν η κάθαρση, ο μαγικός και υποθετικός τρόπος σκέψης, ενώ για τη δραματοθεραπεία, στα αντίστοιχα μέσα συγκαταλέγονται ο αυτοσχεδιασμός, το παίξιμο ρόλων, οι ομαδικές διεργασίες και οι τελετουργίες.

Γ) Στον πληθυσμό που απευθύνονται: το ψυχόδραμα απαιτεί να έχει αναπτύξει ο θεραπευόμενος ψυχολογική σκέψη και στοχεύει κυρίως στην επίλυση κρίσεων και εσωτερικών ή εξωτερικών συγκρούσεων. Η δραματοθεραπεία μπορεί να εφαρμοστεί σε πληθυσμούς με προβλήματα όπως νοητική υστέρηση και αναπτυξιακές διαταραχές (Kedem- Tahar & Felix- Kellerman, 1996).

Με βάση τα παραπάνω, καθίσταται σαφές ότι παρά το γεγονός ότι το ψυχόδραμα και η δραματοθεραπεία εντάσσονται στο ίδιο ψυχοθεραπευτικό ρεύμα και μοιράζονται ως κοινή κληρονομιά την τέχνη και το θέατρο, υπάρχουν σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ τους σε ό, τι αφορά τη δομή, τις τεχνικές, το σκοπό και τα μέσα.

3.3: Εκπαιδευτικό Δράμα και Δραματοθεραπεία

Το εκπαιδευτικό δράμα αποτελεί τόσο αντικείμενο διδασκαλίας, όσο και μια διδακτική μέθοδο, όπου μέσω της εμπλοκής του μαθητή σε παιχνίδια ρόλων ενισχύεται η μάθηση (Αυδή & Χατζηγεωργίου, 2007). Ως διδακτική μέθοδος, αποτελεί ένα νέο ρεύμα στην

εκπαίδευση, μια περισσότερο «φρέσκια ματιά», όπου η μάθηση επιτυγχάνεται με βιωματικό τρόπο. Ως αντικείμενο διδασκαλίας, οι μαθητές εκπαιδεύονται στο παίξιμο ρόλων και στις απαραίτητες για αυτό δεξιότητες.

Πιο συγκεκριμένα, το εκπαιδευτικό δράμα συνδυάζει την τέχνη του θεάτρου με τη μαθησιακή διαδικασία και την εκπαίδευση, που ενεργοποιεί πολλαπλούς τομείς της νοημοσύνης. Έτσι, μέσα από το εκπαιδευτικό δράμα ο μαθητής εμπλέκεται με και επεξεργάζεται την πληροφορία όχι μόνο γνωστικά, αλλά και βιωματικά και συναισθηματικά. Χρησιμοποιεί έτσι το σώμα, το νου και το συναίσθημά του, προκειμένου να προσεγγίσει μια πληροφορία ολοκληρωμένα. Με το εκπαιδευτικό δράμα, η γνώση επιτυγχάνεται μέσω της κατανόησης του εαυτού του και του κόσμου και της αντίληψης αυτής της δυναμικής αλληλεπίδρασης.

Στην πράξη, όταν εφαρμόζεται το εκπαιδευτικό δράμα, η ομάδα των συμμετεχόντων φαντασιώνεται και δημιουργεί μια ιστορία από κοινού, την οποία στη συνέχεια «παίζουν» αναλαμβάνοντας ο καθένας έναν ρόλο. Μέσα από αυτή τη διεργασία της ομάδας, τα μέλη συνδέονται με τον εαυτό και το χαρακτήρα που έχουν αναλάβει να παίξουν αλλά και με τους άλλους – αλληλεπιδρούν, αναστοχάζονται και λαμβάνουν αποφάσεις για τα ζητήματα που αναδύονται στα πλαίσια της ιστορίας που έχουν φαντασιωθεί (Ζουρνά, 2012).

Με βάση τα παραπάνω, παρατηρούμε πως το εκπαιδευτικό δράμα ενεργοποιεί το μαθητή ή τον συμμετέχοντα ως όλο, και όχι μόνο ένα κομμάτι του, όπως για παράδειγμα το γνωστικό (μια πρακτική ιδιαίτερα διαδεδομένη στη συμβατική εκπαίδευση). Δίνει, μέσα από αυτή την ενεργοποίηση, τη δυνατότητα στο μαθητή να συνδεθεί τόσο ο ίδιος με τον εαυτό του, με έναν ολοκληρωμένο τρόπο, ενεργοποιώντας όλα τα κομμάτια του, αλλά και να συνδεθεί με το περιβάλλον – τους άλλους και την πληροφορία, τη γνώση- με έναν επίσης ολοκληρωμένο τρόπο, χρησιμοποιώντας τον εαυτό του ως «μέσο» για αυτή τη σύνδεση. Μέσα από το εκπαιδευτικό δράμα, επομένως, δίνεται η ευκαιρία στο παιδί να αναπτύξει στο σύνολο τα εκφραστικά του μέσα, να εμπλουτίσει το συναισθηματικό του κόσμο και να αναπτύξει τη συναισθηματική του νοημοσύνη (Αυδή & Χατζηγεωργίου, 2007).

Με αυτό τον τρόπο επιτυγχάνονται τα μέγιστα δυνατά αποτελέσματα για τη μάθηση καθώς, σύμφωνα με τον Ulas (2008), η αποτελεσματικότητα της χρήσης της τέχνης του θεάτρου στην διδακτική διαδικασία γίνεται εμφανής, αν λάβει κανείς υπόψη του έξι βασικές αρχές αναφορικά με τη μάθηση:

- *«Είναι πολύ πιο εύκολο για έναν μαθητή να απορροφήσει πληροφορίες, εάν προσδώσει σε αυτές ένα δικό του, προσωπικό νόημα»* –με άλλα λόγια, η μάθηση επιτυγχάνεται ευκολότερα εάν συνδεθεί ο μαθητής με την πληροφορία και την ενσωματώσει σε ένα συνεκτικό σύνολο με ιδιαίτερο για τον ίδιο νόημα.

- *«Η μάθηση είναι αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης του ατόμου με το περιβάλλον του.»* Σύμφωνα δηλαδή με τις αρχές της κοινωνικογνωστικής κυρίως θεωρίας, η γνώση επιτυγχάνεται όταν το άτομο έρθει σε επαφή με το περιβάλλον και δημιουργήσει τις δικές του αυτοαναφορές για τον εαυτό και τον κόσμο. Η γνώση αποτελεί «προϊόν» αυτής της αλληλεπίδρασης, με τον τρόπο που αντιλαμβάνεται και νοηματοδοτεί το άτομο τον κόσμο να είναι καθοριστικής σημασίας. Η αρχή αυτή προκύπτει τόσο από τη θεωρία του Bandura σχετικά με την γνωστική ανάπτυξη, όπου υπογραμμίζει πως η μάθηση συντελείται μέσα από κοινωνικές διεργασίες όπως η μίμηση προτύπων και η δημιουργία προσδοκιών σχετικά με το αποτέλεσμα της μάθησης (Bandura, 1986), όσο και από εκείνη που ανέπτυξε ο Vygotsky, σχετικά με τη μάθηση.

Ειδικότερα ο Vygotsky, όρισε τη διαφορά ανάμεσα στο πραγματικό επίπεδο μάθησης, όπως εκφράζεται από τις αποδόσεις του παιδιού στα γνωστικά έργα, και το επίπεδο της μάθησης το οποίο θα μπορούσε το παιδί να επιτύχει με τη συνδρομή των ενηλίκων ή σε συνεργασία με πιο ικανούς συνομηλίκους, ως ζώνη επικείμενης ανάπτυξης, τονίζοντας πως ιδιαίτερο βάρος θα πρέπει να δοθεί σε αυτή τη διαφοροποίηση (Vygotsky, 1978).

- *«Όσο περισσότερες αισθητηριακές λειτουργίες εμπλέκονται στη διαδικασία της μάθησης, τόσο καλύτερη θα είναι η απορρόφηση του υλικού από το μαθητή».* Όσο πιο ολοκληρωμένος είναι δηλαδή ο τρόπος με τον οποίο προσεγγίζει το άτομο την πληροφορία, και όσο περισσότερο εμπλέκονται και άλλα κομμάτια, εκτός από τη γνωστική λειτουργία στην προσέγγιση αυτή, τόσο καλύτερα θα εμπεδώσει ο μαθητής τη νέα γνώση.

Ένα πολύ σημαντικό σύγχρονο ρεύμα στην εκπαίδευση άλλωστε είναι η ολιστική μάθηση, η οποία τονίζει τη σημασία της διεύρυνσης του τρόπου με τον οποίο μαθαίνουν τα παιδιά, από τον καθαρά γνωστικό που χρησιμοποιούνταν έως σήμερα, στον πιο συνθετικό και δημιουργικό (Winston, 2010). Πιο συγκεκριμένα, η ολιστική προσέγγιση «αναφέρεται στη δυνατότητα σχεδιασμού (design). Πρόκειται για μια σημαντική λειτουργία, που σχετίζεται με το δεξί ημισφαίριο του εγκεφάλου, που ελέγχει την δημιουργική, πρωτότυπη σκέψη» (Κυριτοπούλου, 2015). Σε μια εποχή, όπου η ικανότητα για δημιουργική, πρωτότυπη και

εκτός των στενών πλαισίων της λογικομαθηματικής σκέψης οπτική, είναι πλέον σημαντική, η ολιστική προσέγγιση στη μάθηση καθίσταται απαραίτητη.

- *«Η ενεργητική εμπλοκή και η βιωματική εμπειρία προάγουν τη μάθηση».* Αυτή την αρχή την καλύπτει το εκπαιδευτικό δράμα, η προσέγγιση του οποίου για τη μάθηση είναι ξεκάθαρα βιωματική: ο μαθητής μπαίνει μέσα σε ένα ρόλο και από αυτή τη θέση επεξεργάζεται την πληροφορία, αντί να είναι απλά ένας ακροατής ή αποδέκτης πληροφοριών.
- *«Η ενεργητική εμπλοκή είναι ιδιαίτερα χρήσιμη, όταν το περιεχόμενο της μάθησης είναι συναισθηματικό».* Σε αυτή τη βασική αρχή για τη μάθηση βασίζεται η υπεροχή του εκπαιδευτικού δράματος σε σχέση με άλλες διδακτικές μεθόδους: η γενική παραδοχή είναι ότι το συμβατικό εκπαιδευτικό σύστημα προάγει την ανάπτυξη και εξέλιξη της γνωστικής επεξεργασίας των πληροφοριών εις βάρος ωστόσο της ανάπτυξης τομέων όπως η συναισθηματική νοημοσύνη και η αυτογνωσία. Με το εκπαιδευτικό δράμα συγκεράζονται η γνωστική επεξεργασία με τα στοιχεία της συναισθηματικής νοημοσύνης και δίνεται μια απάντηση στο κενό που άφησε η συμβατική εκπαίδευση αναφορικά με τη διαχείριση πληροφοριών συναισθηματικού περιεχομένου.
- *«Η μάθηση γίνεται με πιο εύκολο τρόπο και έχει μονιμότερα αποτελέσματα σε εκείνα τα περιβάλλοντα μάθησης που εμπεριέχουν περισσότερα από ένα ερεθίσματα».* Όσο μεγαλύτερη επομένως η πολυπλοκότητα και η ενεργοποίηση που απαιτείται από το περιβάλλον, τόσο μονιμότερη θα είναι η μάθηση που θα κατακτήσει κανείς με αυτόν τον τρόπο.

Με βάση τις παραπάνω πληροφορίες, καθίσταται σαφής η συμβολή του εκπαιδευτικού δράματος στη διαμόρφωση μιας περισσότερο ολοκληρωμένης, ολιστικής και βιωματικής μάθησης, που δύναται να βγάλει το μαθητή από τη θέση του αποδέκτη πληροφοριών και να τον μεταθέσει σε εκείνη του ενεργού και ενεργοποιημένου μέλους της εκπαιδευτικής διαδικασίας, που έχει τη δυνατότητα να συνδιαμορφώνει, αντί να παραλαμβάνει απλώς, τη γνώση. Τα μαθησιακά αποτελέσματα αυτής της διεργασίας, όπου ο μαθητής συμμετέχει ενεργά και συνειδητά, φαίνεται, αν λάβουμε υπόψη τις παραπάνω έξι αρχές περί μάθησης, να είναι περισσότερο μόνιμα, γρήγορα και εύκολα κατακτήσιμα, όπως επίσης και πολύ πιο ουσιαστικά.

Σύμφωνα με την McNaughton (2004), το αντικείμενο του εκπαιδευτικού δράματος είναι η

αναζήτηση ιδεών και συναισθημάτων, καθώς και η αναζήτηση νέων οπτικών γωνιών για την αντιμετώπιση των θεμάτων που διαπραγματεύονται οι μαθητές. Λειτουργεί σε δύο επίπεδα: κατά τη διάρκεια της εμπλοκής των μαθητών σε έναν ρόλο, τόσο οι εκπαιδευτικοί όσο και οι μαθητές αναδομούν και υιοθετούν νέες προοπτικές και οπτικές για τη θεώρηση του εαυτού και του κόσμου τους. Κατά τη διάρκεια της συζήτησης έπειτα από το παίξιμο των ρόλων, μέσω του αναστοχασμού και της ανάλυσης της δραματικής διεργασίας, οι νέες αυτές προοπτικές γενικεύονται και οι μαθητές εμβαθύνουν σε αυτές.

Η χρησιμότητα και η αποτελεσματικότητα της χρήσης του εκπαιδευτικού δράματος ως εκπαιδευτική τεχνική υποστηρίζεται από πολλές έρευνες. Οι εφαρμογές μπορούν να λάβουν χώρα σε πολλά διδακτικά αντικείμενα, από τις φυσικές επιστήμες, με εξαιρετικά αποτελέσματα στην πράξη (Πήλιουρας, Ιωακειμίδου & Σέρογλου, 2011), έως τη διδασκαλία της γλώσσας και την ανάπτυξη του προφορικού και γραπτού λόγου. Σημαντική επίσης είναι η συνεισφορά της εν λόγω εκπαιδευτικής μεθόδου στη γνωστική ανάπτυξη, τη συναισθηματική γλωσσική και γενική νοημοσύνη, καθώς και την ικανότητα επίλυσης προβλημάτων (Wagner, 2002).

Επίσης, εξαιρετικά αποτελέσματα στην ανάπτυξη της συναισθηματικής νοημοσύνης επιτυγχάνονται μέσω της ενεργητικής εμπλοκής και της βιωματικής δέσμευσης των μαθητών στην εκπαιδευτική διαδικασία, μέσω του εκπαιδευτικού δράματος. Πιο συγκεκριμένα, η τακτική του παιχνιδιού ρόλων (role playing), βοηθά τους μαθητές να αναπτύξουν τις δεξιότητες συναισθηματικής νοημοσύνης, όπως η ενσυναίσθηση και η αναγνώριση, έκφραση και διαχείριση των δικών τους συναισθημάτων, ενθαρρύνοντάς τους να αναπτύξουν και να εξασκήσουν τις δεξιότητες αυτές μέσα από την ανάληψη ενός ρόλου σε μια φανταστική ιστορία (Robertson & Oberlander, 2002). Εκεί, οι μαθητές μαθαίνουν να εξερευνούν τα δικά τους συναισθήματα, αφού πρώτα εξερευνούν εκείνα των χαρακτήρων που λαμβάνουν μέρος στη φανταστική τους ιστορία. Με αυτόν τον τρόπο, το παιδί αφενός έχει τη δυνατότητα να προσδώσει στην ιστορία ένα δικό του, προσωπικό νόημα, αφετέρου εξασκεί τις δεξιότητες της συναισθηματικής νοημοσύνης, όπως η αναγνώριση των συναισθημάτων των χαρακτήρων της ιστορίας, η ικανότητα για αντίληψη του είδους και της ποιότητας των σχέσεων που έχουν οι χαρακτήρες αυτοί μεταξύ τους, καθώς επίσης και η ικανότητα για ηθική σκέψη, η οποία επιτυγχάνεται μέσω της επίλυσης ενδεχόμενων ηθικών διλημάτων που ανακύπτουν στην ιστορία που παίζουν (Robertson & Oberlander, 2002).

Σύμφωνα με τα παραπάνω, το εκπαιδευτικό δράμα αποτελεί μια εκπαιδευτική μέθοδο που

επιστρατεύει το θέατρο, τον αυτοσχεδιασμό και το παίξιμο ρόλων ως μέσα για την προαγωγή της μάθησης και τη διερεύνηση ενός σφαιρικού, πολύπλευρου τρόπου να αντιλαμβάνονται οι μαθητές τον εαυτό τους, τον κόσμο και τη μεταξύ τους αλληλεπίδραση.

Μία σημαντική διαφοροποίηση ανάμεσα στη δραματοθεραπεία και στο εκπαιδευτικό δράμα έγκειται στον υπεύθυνο που θα εφαρμόσει αυτές τις μεθόδους. Όσον αφορά το εκπαιδευτικό δράμα, ο ρόλος του θεατροπαιδαγωγού- εκπαιδευτικού είναι ιδιαίτερα σημαντικός καθώς στην ουσία είναι ο υποκινητής-εμπυκνών της όλης της διαδικασίας. Θα πρέπει να αντιμετωπίζει και να προωθεί το θέατρο/δράμμα και από καλλιτεχνική σκοπιά αλλά και ως τεχνική προσέγγιση του μαθήματος του, «ενοποιημένη προσέγγιση-προσέγγιση συμβάσεων» (Neelands, 2008:60). Οι εκπαιδευτικοί που εφαρμόζουν το δράμα/θέατρο θα πρέπει να έχουν ένα σύστημα προγραμματισμού των εργασιών που θα γίνουν και φυσικά να κρίνουν την καταλληλότητα των προγραμμάτων ανάλογα με τους μαθητές τους. Απαραίτητη προϋπόθεση είναι ο θεατροπαιδαγωγός να εξετάσει προσεκτικά την τάξη του(χώρο, χρόνο και το δυναμικό υλικό) (Neelands, 2004: 43-45). Επίσης σημαντικό είναι ο ίδιος ο θεατροπαιδαγωγός να μην έχει μόνο το ρόλο του καθοδηγητή αλλά να συμμετέχει σε αυτήν την εμπειρία ενεργά, ενθαρρύνοντας τους μαθητές στη διαμόρφωση του δράματος όπως ακριβώς τα παιδιά μπορούν να εναλλάσσουν ρόλους μεταξύ τους (σκηνοθέτη, ηθοποιών, συγγραφέων κ.α.). Στα πλαίσια του εκπαιδευτικού δράματος λοιπόν πρέπει οι δραματοθεραπευτές να κάνουν σαφές στα παιδιά τους στόχους του προγράμματος, την παιδαγωγική που θα ακολουθήσουν, τις συμβάσεις, τις τεχνικές που θα χρησιμοποιήσουν καθώς και τους μετασχηματισμούς στους οποίους θα προβούν (Winston, 2004).

Όσον αφορά τη δραματοθεραπεία, ο ρόλος του δραματοθεραπευτή καθίσταται επίσης ιδιαίτερα σημαντικός. Αποτελεί αδήριτη ανάγκη να έχει βασική εργασιακή εμπειρία σε όλες τις τεχνικές του θεάτρου που θα εφαρμόσει σε μια συνεδρία (κίνηση, αυτοσχεδιασμό, εκδραμάτιση) κ.α. Επίσης χρειάζεται να έχει πολύπλευρες γνώσεις, εκπαίδευση και πείρα σε τομείς (ψυχολογίας, ψυχοθεραπείας και εκπαίδευσης) και καλλιτεχνικές δεξιότητες προκειμένου να μεγιστοποιήσουν την αποτελεσματικότητά του έργου τους με στόχο τη θεραπεία των συμμετεχόντων (Jennings, 1992). Τέλος στα πλαίσια συνεργασίας θα πρέπει να αναλαμβάνει ρόλους εμπυκνών και υποκινητή, να έχει πληροφορίες για το κλινικό πλαίσιο στο οποίο εντάσσονται οι πελάτες και να προχωράει στην αξιολόγηση και στη διάγνωση κάθε περίπτωσης (Jennings, 1992).

Επομένως διερευνώντας το ρόλο του θεατροπαιδαγωγού στο εκπαιδευτικό δράμα καθώς

και το ρόλο του δραματοθεραπευτή στη μέθοδο της δραματοθεραπείας παρατηρείται σημαντική διαφοροποίηση όσον αφορά την εκπαίδευση και τις αρμοδιότητες που έχουν τόσο στο εκπαιδευτικό πλαίσιο όσο και στο δραματοθεραπευτικό και αυτό δεν πρέπει να παραβλέπεται.

Ανακεφαλαιώνοντας, η διαφοροποίηση του εκπαιδευτικού δράματος από τη δραματοθεραπεία καθίσταται σαφής εξ ορισμού: το εκπαιδευτικό δράμα εφαρμόζεται στο γενικό πληθυσμό, σε μαθητές μέσα σε τάξεις, ως μέσο προαγωγής της μάθησης. Η έννοια της προσωπικής εξέλιξης και ανάπτυξης υπάρχει και εδώ, όπως και στη δραματοθεραπεία, ο βασικός στόχος ωστόσο υφίσταται σημαντική διαφοροποίηση: για το εκπαιδευτικό δράμα είναι εκπαιδευτικού, ενώ για τη δραματοθεραπεία θεραπευτικού χαρακτήρα. Αυτό ωστόσο δε σημαίνει ότι η δραματοθεραπεία δεν μοιράζεται με το εκπαιδευτικό δράμα, όπως και με το ψυχόδραμα έναν κοινό τόπο: τη χρήση του αυτοσχεδιασμού και της θεατρικής έκφρασης ως μέσο προσωπικής εξέλιξης. Αντλούν, δηλαδή, τόσο η δραματοθεραπεία, όσο και το εκπαιδευτικό δράμα από την ίδια «πηγή» μέσων και τεχνικών, έχουν την ίδια βάση και εν μέρει τον ίδιο σκοπό: την προσωπική εξέλιξη μέσω της χρήσης της τέχνης. Αυτό που αλλάζει σε σημαντικό βαθμό είναι το πλαίσιο στο οποίο λαμβάνει χώρα η εξέλιξη αυτή: στο εκπαιδευτικό δράμα αυτή συμβαίνει μέσα σε μια σχολική τάξη, ενώ στη δραματοθεραπεία σε θεραπευτικά πλαίσια.

Κεφάλαιο 4:

Εφαρμογές της Δραματοθεραπείας

Σε αυτό το κεφάλαιο πρόκειται να παρουσιαστούν οι εφαρμογές της δραματοθεραπείας τόσο σε ενήλικες (ως σημείο εκκίνησης), όσο και σε παιδιά και εφήβους. Η μέθοδος με την οποία συλλέχθηκαν τα δεδομένα που παρουσιάζονται σε αυτό το κεφάλαιο είναι η βιβλιογραφική ανασκόπηση. Πιο συγκεκριμένα, αναζητήθηκαν στο διαδίκτυο προγράμματα που να εφαρμόζουν δραματοθεραπευτικές τεχνικές. Από τα δεδομένα που απέδωσε η αναζήτηση στο διαδίκτυο, επιλέχθηκαν να παρουσιαστούν εκείνες οι εφαρμογές που πληρούν τα εξής κριτήρια: α) αφορούν σε δομημένα προγράμματα που εφαρμόστηκαν είτε σε ενήλικες που αντιμετωπίζουν κάποια συγκεκριμένη ψυχοπαθολογία, είτε σε παιδιά και εφήβους, για προληπτικούς ή ψυχοεκπαιδευτικούς λόγους β) τα άρθρα που περιγράφουν τους στόχους, τη δομή και τα αποτελέσματα των προγραμμάτων έχουν δημοσιευτεί σε κάποιο επιστημονικό περιοδικό, γ) η δημοσίευση αυτή έγινε από το 2005 και έπειτα, επιλέχθηκαν δηλαδή οι πιο πρόσφατες χρονικά έρευνες που ήταν δυνατό να ανευρεθούν στο διαδίκτυο και δ) τα προγράμματα που παρουσιάζονται έλαβαν χώρα τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό και αποτελούν παραδείγματα εφαρμογής της δραματοθεραπείας και όχι άλλων συναφών μεθόδων, όπως το ψυχόδραμα ή το εκπαιδευτικό δράμα.

Το τέταρτο κριτήριο επιλέχθηκε επειδή η κύρια μέθοδος της παρούσης μελέτης αφορά στη δραματοθεραπεία και συνεπώς, η σύγκριση με προγράμματα άλλων, παρεμφερών μεθόδων δεν αποτελούσε στόχο του συγκεκριμένου κεφαλαίου. Ένας επιπλέον λόγος για την επιλογή μόνο παραδειγμάτων δραματοθεραπείας για παρουσίαση είναι το γεγονός ότι σύμφωνα με τα ερωτήματα που τέθηκαν στην εισαγωγή της παρούσας εργασίας, στόχος της είναι η διερεύνηση της δυνατότητας εφαρμογής της δραματοθεραπείας σε εφήβους και παιδιά με ή χωρίς προβλήματα ψυχικής υγείας –προκειμένου επομένως να απαντηθεί το ερώτημα αυτό, η βιβλιογραφική ανασκόπηση συμπεριέλαβε εκείνες τις εφαρμογές που αφορούσαν σε

πρόσφατα δραματοθεραπευτικά προγράμματα.

4.1: Εφαρμογές της Δραματοθεραπείας σε Ενηλίκους

Η δραματοθεραπεία, όπως έχει ήδη ειπωθεί, ξεκίνησε ως θεραπευτικό ρεύμα σε δομές ψυχικής υγείας όπου οι δραματοθεραπευτές εργάζονταν με ψυχωσικούς ενήλικες ασθενείς. Από τότε έως σήμερα πολλά δεδομένα έχουν αλλάξει, η δυνατότητα ωστόσο για εφαρμογή της δραματοθεραπευτικής μεθόδου σε άτομα με σοβαρές ψυχικές διαταραχές παραμένει.

Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί η δυνατότητα εφαρμογής δραματοθεραπευτικών τεχνικών σε ασθενείς που αντιμετωπίζουν ζητήματα εξάρτησης από το αλκοόλ. Σύμφωνα με τον Κρασανάκη (2009), οι δραματοθεραπευτικές τεχνικές που εφαρμόζονται συχνά σε ομάδες εξαρτημένων ασθενών είναι εκείνες του «body image» και της «Γραμμής Ζωής», που φαίνεται να εξυπηρετούν με αποτελεσματικό τρόπο τους θεραπευτικούς στόχους. Οι τεχνικές αυτές εφαρμόστηκαν στα πλαίσια της θεραπείας που παρέχεται στο ανοιχτό κέντρο απεξάρτησης «Θησέας», μια πρωτοβουλία του Δήμου Καλλιθέας, του οποίου επιστημονικός υπεύθυνος είναι ο κος Κρασανάκης. Πιο συγκεκριμένα, μέσα από την τεχνική του «body image», κατά την οποία επιτυγχάνεται η εμπλοκή του σώματος στη θεραπεία, ενός σώματος που συχνά στις περιπτώσεις της εξάρτησης είναι ταλαιπωρημένο, κακομεταχειρισμένο από τη χρήση και ο ασθενής διατηρεί μια στρεβλωμένη εικόνα για αυτό. Με την εμπλοκή του σώματος στη θεραπεία, η οποία στην προκειμένη περίπτωση επιτυγχάνεται *«μέσω μιας παιγνιώδους διαδικασίας που γίνεται σε ζευγάρια και ο ένας αποτυπώνει το περίγραμμα του σώματος του άλλου σε χαρτί μήκους όσο και το σώμα»* (Κρασανάκης, 2009), η διαστρεβλωμένη αυτή εικόνα ανατρέπεται, και ο ασθενής επιτρέπει στον εαυτό του να δει και να αντιμετωπίσει το σώμα του με έναν πιο φροντιστικό και λειτουργικό τρόπο. Παρομοίως, με τη χρήση της τεχνικής «Γραμμή Ζωής», όπου ο ασθενής αφηγείται (σχηματοποιημένα) τη ζωή του παραθέτοντας γεγονότα και πρόσωπα σταθμούς για τον ίδιο, δίνεται η δυνατότητα στο θεραπευόμενο να «ξαναπαίξει» αυτές τις σκηνές, δίνοντάς τους ενδεχομένως ένα διαφορετικό τέλος ή κοιτώντας τες από μια διαφορετική σκοπιά, μια διαδικασία που ενδέχεται να λειτουργήσει ευεργετικά. Μέσα από τη χρήση της δραματοθεραπείας σε περιπτώσεις εξάρτησης, φαίνεται να επιτυγχάνονται με αποτελεσματικό τρόπο οι εξής στόχοι: α) αντιμετωπίζεται παράδοξα το παράδοξο της χρήσης, β) εμπλέκεται το σώμα και αποσαφηνίζεται η σύγχυση ανάμεσα σε σωματικό και ψυχικό πόνο, γ) αναγνωρίζονται τα δυναμικά της ομάδας, δ) αναγνωρίζονται οι προβληματικές ταυτίσεις, ε) εξασφαλίζεται μια απόσταση από τα πραγματικά, τραυματικά

γεγονότα, κάμπτονται οι αντιστάσεις, οι θεραπευόμενοι οικειοποιούνται και αξιοποιούν τον ψυχικό τους πλούτο και δίνεται χώρος για να γίνουν οι αποτιμήσεις της προσωπικής τους ιστορίας και στ) δημιουργείται ένας πολύτιμος μεταβατικός χώρος ανάμεσα στον θεραπευόμενο και τις πράξεις του (Κρασανάκης, 2009). Η επιλογή του συγκεκριμένου παραδείγματος εφαρμογής της δραματοθεραπείας για να παρουσιαστεί σε αυτή την διπλωματική εργασία έγινε καθώς πληροί και τα δύο κριτήρια που τέθηκαν στην εισαγωγή αυτού του κεφαλαίου, είναι δηλαδή ένα πρόσφατο, σύγχρονο, όπως επίσης και οργανωμένο, δομημένο παράδειγμα εφαρμογής της εν λόγω μεθόδου.

Στο ίδιο πνεύμα, υπάρχουν παραδείγματα από την εφαρμογή δραματοθεραπευτικών τεχνικών, και πιο συγκεκριμένα δραματοθεραπευτικές ομάδες ενδυνάμωσης, σε περιπτώσεις γυναικών που έχουν καταδικαστεί σε φυλάκιση, ή χρειάζεται να αντιμετωπιστούν θεραπευτικά ζητήματα εξάρτησης κατά τη διάρκεια έκτισης της ποινής τους σε κάποιο σωφρονιστικό πλαίσιο. Στόχος του συγκεκριμένου προγράμματος, τα αποτελέσματα του οποίου παραθέτουν οι Leeder & Wimmer σε σχετικό άρθρο τους, ήταν η απεξάρτηση από το αλκοόλ και τα ναρκωτικά για γυναίκες που είχαν καταδικαστεί σε φυλάκιση και εξέτιαν την ποινή τους σε κάποιο σωφρονιστικό ίδρυμα. Σε αυτές τις περιπτώσεις, που επίσης αποτελούν ιδιαίτερα δύσκολες συνθήκες, καθώς απαιτούν την παράλληλη επίλυση πλήθους ψυχικών ζητημάτων, η δραματοθεραπεία αποτελεί μια εξαιρετικά βοηθητική μέθοδο, καθώς βοηθά αυτές τις θεραπευόμενες να αναγνωρίσουν και να αντιμετωπίσουν τις – πολλές φορές αντιφατικές ή αυτοκαταστροφικές – εσωτερικές τους φωνές. Η εφαρμογή του εν λόγω προγράμματος έγινε στην Καλιφόρνια των ΗΠΑ, στα πλαίσια του «Project Pride», ενός πιλοτικού θεραπευτικού προγράμματος που εντάσσεται στα πλαίσια του «East Bay Community Recovery Project». Στόχος του προγράμματος είναι να αφαιρεθεί το στίγμα της φυλάκισης και της χρήσης από τις θεραπευόμενες, να αναπτύξουν τη δημιουργικότητα και τη φαντασία τους και να καταφέρουν να ορίσουν τον εαυτό τους ως κάτι παραπάνω από μια «φυλακισμένη γυναίκα» ή «μια γυναίκα – χρήστη ουσιών» -να δουν τον εαυτό τους σε και να αναλάβουν, άλλους, περισσότερο λειτουργικούς ρόλους (Leeder & Wimmer, 2005). Το παράδειγμα αυτό πληροί τα δύο κριτήρια που τέθηκαν στην εισαγωγή αυτού του κεφαλαίου, είναι δηλαδή χρονικά πρόσφατο και αποτελεί ένα δομημένο πρόγραμμα εφαρμογής της δραματοθεραπείας σε ενήλικες.

4.2: Ο Ρόλος της Δραματοθεραπείας σε Παιδιά και Εφήβους με ή χωρίς Κοινωνικά, Ψυχολογικά ή Σωματικά Προβλήματα

Εκτός από τους ενήλικες, η δραματοθεραπεία μπορεί να εφαρμοστεί με μεγάλη επιτυχία σε παιδιά και εφήβους, είτε για την αντιμετώπιση συγκεκριμένων ψυχικών ζητημάτων, είτε για την εκπαίδευση σε κοινωνικές ή ψυχολογικές δεξιότητες που μπορούν να βοηθήσουν τους συμμετέχοντες αυτού του ηλικιακού φάσματος στη δόμηση υγιών και ισορροπημένων σχέσεων με τους άλλους ή στη διατήρηση της δικής τους ψυχικής ισορροπίας. Στις περιπτώσεις που παρουσιάζονται στη συνέχεια, οι τεχνικές ομοιάζουν με εκείνες του εκπαιδευτικού δράματος, σύμφωνα όμως πάντοτε με τους ερευνητές, τα προγράμματα που αναλύονται παρακάτω, είναι βασισμένα στη δραματοθεραπεία και όχι στο εκπαιδευτικό δράμα. Ένας λόγος για τον οποίο ενδέχεται να συμβαίνει αυτό, είναι ότι η δραματοθεραπεία αποτελεί μια μάλλον θεραπευτική, παρά εκπαιδευτική μέθοδο, σε αντίθεση με το εκπαιδευτικό δράμα, και ως εκ τούτου προϋποθέτει και ενθαρρύνει την ενεργό, με την ψυχολογική έννοια του όρου, συμμετοχή. Η παραπάνω θέση αποτελεί παρατήρηση που απορρέει από τη βιβλιογραφική ανασκόπηση καθώς δεν διευκρινίζονται τα κίνητρα για την επιλογή της δραματοθεραπείας έναντι του εκπαιδευτικού δράματος από τους ερευνητές.

Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με τα δεδομένα από ένα πρόγραμμα δραματοθεραπείας που εφαρμόστηκε σε εφήβους γυμνασίου και λυκείου στην Καλιφόρνια, διαμορφώθηκαν ομάδες δραματοθεραπείας που ως στόχο είχαν την εκπαίδευση των μαθητών σε δεξιότητες επικοινωνίας, στην ενσυναίσθηση και σε τεχνικές επίλυσης προβλημάτων. Παράλληλα, χρησιμοποιήθηκαν αφηγηματικές δραματοθεραπευτικές τεχνικές σε ομάδες συμβουλευτικής, κάτι που επέτρεψε στους μαθητές που συμμετείχαν να αντιμετωπίσουν τα ζητήματα που ανέκυπταν στην καθημερινότητά τους «παίζοντάς» τα στο πλαίσιο του συμβουλευτικού προγράμματος. Τα αποτελέσματα του προγράμματος ήταν σημαντικά. Οι τιμωρίες και οι αποβολές που έδινε το σχολείο στους μαθητές μειώθηκαν σε ποσοστό 20% (Bailey, 2006). Στην προκειμένη περίπτωση, επιλογή της δραματοθεραπείας μοιάζει να βασίζεται στο γεγονός ότι στόχος του προγράμματος ήταν η εξατομικευμένη συμβουλευτική σε ομάδες, κάτι που δεν δύναται να καλυφθεί μέσω του εκπαιδευτικού δράματος.

Αντίστοιχα προγράμματα πραγματοποιήθηκαν και σε άλλα σχολεία των Ηνωμένων

Πολιτειών Αμερικής, με συμμετέχοντες τόσο έφηβους μαθητές Γυμνασίου και Λυκείου, όσο και μαθητές Δημοτικού: στο Wyoming από τη L. Nelson, που εργάστηκε δραματοθεραπευτικά με μαθητές Λυκείου, βοηθώντας τους να επιτύχουν ακαδημαϊκούς και προσωπικούς στόχους, ή σε δημοτικά σχολεία του Michigan και του Illinois, για την εκμάθηση κοινωνικών δεξιοτήτων και εκπαίδευση στη διαφορετικότητα. Καθίσταται σαφές με βάση τα παραπάνω πως ανάλογα με την ηλικία, οι στόχοι του κάθε προγράμματος διέφεραν – ωστόσο, συνοψίζοντας μπορούμε να παρατηρήσουμε πως στα περισσότερα από αυτά τα προγράμματα, η δραματοθεραπεία εφαρμόστηκε είτε για να βοηθήσει τους συμμετέχοντες να επιτύχουν προσωπικούς και ακαδημαϊκούς στόχους, είτε για να διδάξουν στα παιδιά και τους εφήβους δεξιότητες επικοινωνίας, διαχείρισης των διαπροσωπικών σχέσεων και ανάπτυξη της συναισθηματικής νοημοσύνης. Είτε ακόμη, και για να βοηθήσουν τους μαθητές να διαχειριστούν συμπτώματα κάποιας συγκεκριμένης ψυχικής νόσου, όπως οι φοβίες, η κατάθλιψη και η διπολική διαταραχή (Bailey, 2006).

Η σημαντική συμβολή των δραματοθεραπευτικών τεχνικών στην ανάπτυξη κοινωνικογνωστικών δεξιοτήτων υποστηρίζεται άλλωστε και από τους Burns & Brainerd (1979), οι οποίοι σε αντίστοιχο άρθρο τους που δημοσιεύτηκε στα τέλη της δεκαετίας του 1970, υποστηρίζουν πως το παιχνίδι που εμπεριέχει στοιχεία δράματος δύναται να βοηθήσει τα παιδιά, ακόμη κι όταν αυτά είναι σε νηπιακή ηλικία, να αναπτύξουν ευκολότερα και γρηγορότερα τις κοινωνικογνωστικές τους δεξιότητες (Burns & Brainerd, 1979). Καθώς λοιπόν μέσα από την δραματοθεραπεία αναπτύσσεται η κοινωνικότητα των παιδιών παράλληλα προβληματίζονται σε σχέση με τις συμπεριφορές, τα συναισθήματα τους ενισχύοντας την αυτό-εκτίμησή τους και αυξάνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο και την ακαδημαϊκή τους επίδοση (Mitcell, 2004).

Η δραματοθεραπεία μπορεί επίσης να εφαρμοστεί για την αντιμετώπιση συγκεκριμένων ζητημάτων που λαμβάνουν χώρα στο σχολικό πλαίσιο, όπως για παράδειγμα για την αντιμετώπιση του φαινομένου του σχολικού εκφοβισμού. Στα πλαίσια αυτής της προσέγγισης, χρησιμοποιούνται είτε οι τυπικές δραματοθεραπευτικές τεχνικές, όπως το παίξιμο ρόλων, είτε συνδυάζονται οι τεχνικές αυτές με άλλες, δανεισμένες από διαφορετικά ψυχοθεραπευτικά ρεύματα, όπως είναι η αφηγηματική θεραπεία. Σε κάθε περίπτωση, η δραματοθεραπεία αποδεικνύεται αποτελεσματική τόσο για την άμεση αντιμετώπιση του ζητήματος του σχολικού εκφοβισμού (καταγράφονται δηλαδή λιγότερα περιστατικά βίας στα σχολεία), όσο και για την αντιμετώπιση των ζητημάτων που αποδεδειγμένα «κρύβονται» πίσω από τα περιστατικά σχολικού εκφοβισμού, όπως για παράδειγμα η χαμηλή αυτοεκτίμηση, η άγνοια σχετικά με την αναγνώριση και διαχείριση των

συναισθημάτων κ.ο.κ.

Πιο συγκεκριμένα, η δραματοθεραπεία αποδεικνύεται ένας αποτελεσματικός τρόπος διαχείρισης του σχολικού εκφοβισμού, καθώς «*το δράμα φέρνει στην επιφάνεια απωθημένα, συναισθήματα εχθρότητας και τις τραυματικές εμπειρίες ατόμων που έχουν υποστεί σχολικό εκφοβισμό*» και «*η δραματοποίηση των εμπειριών των ατόμων διευκολύνει το διάλογο και την επαφή με την πραγματικότητα, τη διερεύνηση και τον περιορισμό καταστροφικών μορφών συμπεριφοράς και την ενίσχυση δημιουργικών, θετικών μορφών αλληλεπίδρασης*» (Μπότου, Τσέργας & Καλούρη, 2015).

Με βάση τα παραπάνω, η δραματοθεραπεία εξυπηρετεί αποτελεσματικά έναν διττό στόχο: αφενός τον περιορισμό των περιστατικών σχολικού εκφοβισμού, αφετέρου τη διαχείριση του τραύματος για τα θύματα και των καταπιεσμένων επιθετικών ορμών (που εδράζουν με τη σειρά τους σε ένα άλλο τραύμα ή κακοποίηση) των θυτών.

Άλλες κατευθύνσεις στην χρήση της δραματοθεραπείας στη θεραπεία παιδιών και εφήβων περιλαμβάνουν την εφαρμογή δραματοθεραπευτικών, σε συνδυασμό με γνωστικές-συμπεριφορικές τεχνικές, προκειμένου για την ανάπτυξη των κοινωνικών δεξιοτήτων παιδιών που βρίσκονται στο αυτιστικό φάσμα. Σε αυτές τις περιπτώσεις, τα αποτελέσματα του συνδυασμού αυτού φαίνεται να είναι ευεργετικά για τους μαθητές που συμμετέχουν, καθώς διαφαίνονται αλλαγές τόσο στην ανάπτυξη των κοινωνικών δεξιοτήτων, όσο και στη μείωση τυχόν προβλημάτων συμπεριφοράς, ή συμπεριφορών απόσυρσης (Epp, 2008). Λόγω του ότι η δραματοθεραπεία χρησιμοποιεί διαφορετικά είδη δραστηριοτήτων όπως η πρόβα, η επανάληψη, η ακολούθηση συγκεκριμένων υποδείξεων και τεχνικών δύνανται να αυξήσουν την προσοχή των παιδιών κατά την διάρκεια των συνεδριών (Chesner, 1995).

Επίσης η μέθοδος της δραματοθεραπείας αναδεικνύεται κατάλληλη προς εφαρμογή και σε περιπτώσεις παιδιών που αντιμετωπίζουν προβλήματα δυσλεξίας, μαθησιακών δυσκολιών, υπερκινητικότητας και απόσπασης προσοχής. Μέσω της δραματοθεραπείας, η οποία χρησιμοποιεί διάφορες τεχνικές δράματος, μπορεί να διεγείρει τον εγκέφαλο και να βοηθήσει στην ανεύρεση και ανάπτυξη νέων τρόπων έκφρασης και συμπεριφοράς καθώς βασικά εργαλεία της είναι η κίνηση, ο συμβολισμός και η μεταφορά αντί της συμβατικής συνομιλίας (Dix, 2012). Τα θετικά αποτελέσματα της μεθόδου σε παιδιά με ΔΕΠΥ και δυσλεξία μπορούν να αποδοθούν και στο γεγονός ότι μέσω της σωματικής δραστηριότητας τους δίνει την δυνατότητα να εκτονώσουν όλη την ενέργεια τους σε ένα ασφαλές και μη επικριτικό περιβάλλον (Rogers, 2001). Παράλληλα η δράση αποτυπώνεται στην εικονική

μνήμη των παιδιών και βοηθούνται ώστε να εκφράζονται ευκολότερα στα συμβάντα που έλαβαν χώρα (Coroucli- Robertson, 1996).

Μία επιπλέον εφαρμογή της δραματοθεραπείας σε παιδιά και εφήβους, αποτελεί η χρήση της σε άτομα με σοβαρές αναπτυξιακές δυσκολίες, όπως για παράδειγμα η νοητική αναπηρία ή σοβαρές αισθητηριακές δυσλειτουργίες που δυσχεραίνουν ή καθυστερούν την ομαλή γνωστική και σωματική ανάπτυξη του παιδιού. Όπως υποστηρίζει η Booker (2011), ένας τομέας της δραματοθεραπείας, το αναπτυξιακό δράμα (developmental drama), αποτελεί μια μέθοδο που μπορεί να εφαρμοστεί σε αυτές τις περιπτώσεις και να βοηθήσει το άτομο, μέσα από τεχνικές παιχνιδιού και εκδραματίσεις, να καλύψει κάποια από τα κενά που έχουν δημιουργηθεί στην αναπτυξιακή διαδικασία. Εξαιρετικά αποτελέσματα φαίνεται να έχει η συγκεκριμένη δραματοθεραπευτική μέθοδος σε ό, τι αφορά στους τομείς της ανάπτυξης που άπτονται ζητημάτων του σχετίζεσθαι και της συναισθηματικής νοημοσύνης (Booker, 2011).

Τέλος, μία ακόμη έρευνα σχεδιάστηκε για την μέτρηση της αποτελεσματικότητας της δραματοθεραπείας στη διαχείριση συμπτωμάτων της "Διαταραχής Κοινωνικής Φοβίας" σε παιδιά και εφήβους (μια διαταραχή που εντάσσεται στην κατηγορία των Αγχωδών Διαταραχών και περιλαμβάνει συμπτώματα όπως το άγχος επίδοσης). Στη έρευνα συμμετείχαν 220 παιδιά ηλικίας δέκα και έντεκα ετών, εκ των οποίων εκείνα που βρίσκονταν στην ομάδα ελέγχου παρακολούθησαν μία δίωρη ομαδική συνεδρία δραματοθεραπείας κάθε εβδομάδα, για έξι εβδομάδες. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα, τα συμπτώματα των παιδιών μειώθηκαν σημαντικά, τόσο στις αξιολογήσεις που έγιναν μετά το τέλος των έξι εβδομάδων, όσο και σε εκείνες που έγιναν τρεις μήνες μετά, προκειμένου να ελεγχθεί η σταθερότητα των αποτελεσμάτων της θεραπευτικής παρέμβασης (Dadsedan, Anari & Sedgphour, 2008).

4.3: Βασικά Συμπεράσματα για τη Μέθοδο και την Εφαρμογή της

Συνοψίζοντας με βάση τα όσα ειπώθηκαν σε αυτό το κεφάλαιο, παρατηρούμε πως σύμφωνα με την αντίστοιχη βιβλιογραφία, η δραματοθεραπεία μπορεί να εφαρμοστεί σε μια πλειάδα διαφορετικών πληθυσμών, που αντιμετωπίζουν διαφορετικά ζητήματα.

Αξιοσημείωτη είναι η δυνατότητα που δίνεται στο θεραπευτή που εργάζεται με ειδικές και ιδιαίτερα επιβαρυσμένες ομάδες, όπως αυτές των χρηστών αλκοόλ ή ναρκωτικών ουσιών, να επιτύχει θετικά αποτελέσματα μέσω των δραματοθεραπευτικών τεχνικών. Σε ό, τι αφορά στην εφαρμογή της δραματοθεραπείας σε ενήλικους και με βάση τα παραδείγματα που παρατέθηκαν, σημαντικό ρόλο στα θεραπευτικά αποτελέσματα διαδραματίζει η δυνατότητα που δίνεται στους θεραπευόμενους να εμπλέξουν το σώμα στη θεραπευτική διαδικασία. Πιο συγκεκριμένα, τόσο σε περιπτώσεις εξάρτησης, όσο και σε περιπτώσεις εμφάνισης μιας σωματικής νόσου ή ακόμη και σε θεραπευόμενους που υποφέρουν από κάποια διατροφική διαταραχή, κεντρικό ρόλο κατέχει το σώμα, το οποίο είτε ταλαιπωρείται από τη σωματική νόσο, είτε από τον ίδιο το θεραπευόμενο (σε περιπτώσεις χρήσης ή διατροφικών διαταραχών). Η βάση για αυτή την «κακομεταχείριση» του σώματος, είναι μια στρεβλωμένη ή παραποιημένη αίσθηση του θεραπευόμενου για αυτό – μια στρέβλωση που με την εμπλοκή του σώματος στη θεραπευτική διεργασία, μπορεί να ανατραπεί και ίσως να εξηγήσει τα εξαιρετικά αποτελέσματα της δραματοθεραπείας σε αυτούς τους τομείς, σε σχέση με άλλες ψυχοθεραπευτικές μεθόδους (Κρασανάκης, 2009).

Σε ό, τι αφορά στην εφαρμογή της δραματοθεραπείας σε παιδιά και εφήβους, φαίνεται να υπάρχουν δομημένα προγράμματα με εξαιρετικά αποτελέσματα τόσο στην αντιμετώπιση συγκεκριμένων ψυχικών διαταραχών όπως η κατάθλιψη και οι αγχώδεις διαταραχές, όσο και στην εκπαίδευση δεξιοτήτων που αναμένεται να είναι ιδιαίτερα χρήσιμες στη διατήρηση ενός υψηλού επιπέδου ψυχικής υγείας σε βάθος χρόνου, όπως οι κοινωνικές δεξιότητες και η εκπαίδευση στη συναισθηματική νοημοσύνη (Burns & Brainerd, 1979). Ένα σημαντικό στοιχείο στο οποίο χρειάζεται να σταθεί κανείς είναι η δυνατότητα εφαρμογής της δραματοθεραπείας σε παιδιά και εφήβους, προληπτικά, δίχως δηλαδή να έχει κάνει την εμφάνισή του κάποιο σύμπτωμα ψυχικής διαταραχής ή κάποιο πρόβλημα στην εκδηλούμενη συμπεριφορά. Πιο συγκεκριμένα, τα προγράμματα που ως στόχο έχουν την εκπαίδευση σε κοινωνικές δεξιότητες, στην ανάπτυξη της συναισθηματικής νοημοσύνης και στην ανάπτυξη δεξιοτήτων για το χειρισμό των διαπροσωπικών σχέσεων, αποτελούν παραδείγματα του πώς μπορεί να παρέμβει κανείς προκειμένου για την αποφυγή της εμφάνισης κάποιας ψυχικής νόσου. Πέραν δηλαδή των κοινωνικών αποτελεσμάτων, σημαντικά είναι και τα αποτελέσματα της εφαρμογής της δραματοθεραπείας σε σχολεία και για τους ίδιους τους μαθητές, που εκπαιδεύονται στην ανάπτυξη δεξιοτήτων που προασπίζουν την δόμηση και διατήρηση ενός καλού επιπέδου ψυχικής υγείας.

Κεφάλαιο 5:

Αναστοχασμός και Συζήτηση

Συνοψίζοντας και οδεύοντας στο κλείσιμο της παρούσας εργασίας, χρήσιμο θεωρείται να παρουσιαστεί στα πλαίσια του τελευταίου κεφαλαίου μια συζήτηση αναφορικά με τη δυνατότητα προώθησης, εξέλιξης και περαιτέρω εφαρμογής της μεθόδου της δραματοθεραπείας.

Με βάση την ιστορική αναδρομή που παρουσιάστηκε στο πρώτο κεφάλαιο, κατέστη σαφές πως οι ρίζες της δραματοθεραπείας μπορούν να αναζητηθούν πολλά χρόνια πριν από τη χρήση του θεάτρου ως θεραπευτικού μέσου στην αρχαία Ελλάδα και τις σαμάνικες τελετές, έως σήμερα. Παρά το γεγονός ότι δραματοθεραπευτικά παραδείγματα υπήρχαν από τόσο παλιά, η δραματοθεραπεία δεν ολοκληρώθηκε ως μέθοδος και δεν είχε κατοχυρωθεί ως επάγγελμα, μέχρι τα μέσα του προηγούμενου αιώνα. Αυτή η ετεροχρονισμένη οργάνωση, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι, δεν υπάρχει κάποιος βασικός θεωρητικός που να έχει ορίσει και θέσει τις βάσεις για την δραματοθεραπεία, σε αντίθεση με άλλες μεθόδους, εγείρει κάποιες δυσκολίες αναφορικά με την οργάνωση και περαιτέρω εξέλιξη της μεθόδου (Pendzik, 2003).

Πιο συγκεκριμένα, σημαντικές δράσεις και πολλαπλές εφαρμογές της δραματοθεραπείας έχουν λάβει χώρα σε διάφορους τομείς, όπως παρουσιάστηκε ήδη στο τέταρτο κεφάλαιο. Οι δράσεις αυτές ωστόσο μοιάζει να είναι διάσπαρτες, δίχως κάποια σημαντική οργάνωση. Αυτή η έλλειψη, πιθανόν να αποτελεί σημαντικό σκόπελο στην περαιτέρω εξέλιξη της μεθόδου. Το ζήτημα αυτό, της αλληλοεπικάλυψης της δραματοθεραπείας με άλλες μεθόδους, επισημαίνει και η Courtney (1981), υποστηρίζοντας πως η δραματοθεραπεία αποτελεί έναν κλάδο που αλληλοκαλύπτεται με άλλες επιστήμες, όπως η ψυχιατρική ή η κοινωνική ανθρωπολογία. Το γεγονός αυτό, να μεν καθιστά την δραματοθεραπεία μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα μέθοδο, καθώς συνδυάζει τεχνικές και συλλογιστικές πολλών

επιστημονικών πεδίων, δημιουργεί ωστόσο σημαντικές δυσκολίες στον διαχωρισμό της μεθόδου από παρεμφερείς κλάδους (Courtney & Schatnner, 1981).

Προτάσεις για μια πιο διευρυμένη εφαρμογή της δραματοθεραπείας μπορεί να βρει κανείς στο κείμενο των O'Toole & O' Mara (2007), όπου δίνονται παραδείγματα για τα πολλαπλά οφέλη σε ατομικό και κοινωνικό επίπεδο που θα είχε η εφαρμογή της δραματοθεραπείας στην εκπαίδευση, τόσο ως κυρίως μέσο για την απόκτηση γνώσης, όσο και για την εκπαίδευση των μαθητών σε κοινωνικές δεξιότητες (O' Toole & O' Mara, 2007).

Σε κάθε περίπτωση, φαίνεται πως η δραματοθεραπεία αποτελεί μια πολλά υποσχόμενη μορφή θεραπείας, που συγκεντρώνει στοιχεία από πολλές διαφορετικές ψυχοθεραπευτικές μεθόδους, καθώς και από τις τέχνες, με δυνατότητα εφαρμογής σε μεγάλο εύρος πληθυσμού και πληθώρα φορέων, όπως σχολεία, νοσοκομεία, ψυχιατρεία, ιδρύματα αποκατάστασης εθισμένων ατόμων κ.α. Στα χαρακτηριστικά που τη διαφοροποιούν σημαντικά από τις υπόλοιπες μορφές θεραπείας συγκαταλέγονται η δυνατότητα για εμπλοκή του σώματος στη θεραπευτική διαδικασία και η δυνατότητα εφαρμογής της σε ανήλικο πληθυσμό, με εξαιρετικά αποτελέσματα. Με βάση αυτά τα δύο χαρακτηριστικά, σημαντικές δράσεις για την περαιτέρω εξέλιξη της μεθόδου θα μπορούσαν να είναι τόσο η πρόταση των O' Toole & O' Mara για ένταξη της δραματοθεραπείας στο σχολικό πλαίσιο, όσο και οι προτάσεις που προκύπτουν από έρευνες σχετικά με την εφαρμογή της δραματοθεραπείας σε πληθυσμό που πάσχει από κάποια σωματική ασθένεια, ως μέσο διαχείρισης και θεραπείας της νόσου, όπως η εργασία της Gorman (2003) που παρουσιάστηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο.

Στα πλαίσια της παρούσης εργασίας προκύπτουν τα ακόλουθα συμπεράσματα με βάση τα όσα αναλύθηκαν στα προηγούμενα κεφάλαια. Ταυτόχρονα τα συμπεράσματα αυτά οδήγησαν σε κάποιες εναλλακτικές προτεινόμενες συνδυαστικές μορφές της δραματοθεραπείας οι οποίες θα αποτελέσουν τη βάση για μελλοντική έρευνα, συμβάλλοντας στην εξέλιξη της μεθόδου αυτής.

- **Η δραματοθεραπεία έχει πολλαπλά οφέλη τόσο σε ατομικό όσο και σε κοινωνικό επίπεδο.** Σε ατομικό επίπεδο, μέσω της χρήσης των τεχνικών του δράματος δίνει την δυνατότητα στους συμμετέχοντες/ψυχικά νοσούντες να εκφράσουν και να επεξεργαστούν διάφορα ψυχολογικά-προσωπικά προβλήματα. Ειδικότερα, βοηθάει τα άτομα που πάσχουν από ψυχικές διαταραχές (κατάθλιψη, κρίσεις πανικού, χαμηλή αυτοεκτίμηση), καθώς προάγει και καλλιεργεί την

συναισθηματική νοημοσύνη και αποτελεί ένα μέσο διερεύνησης του εαυτού μας. Σε κοινωνικό επίπεδο η μέθοδος βοηθά τα άτομα να αντιληφθούν τους ρόλους που παίζουν στην καθημερινή τους ζωή και προσδιορίζουν τη σχέση τους με τους άλλους (π.χ. περιθωριακά άτομα). Η μέθοδος βοηθάει ιδιαίτερα τα άτομα να αντιμετωπίσουν προβλήματα σχέσεων που μπορεί να είχαν στο παρελθόν με άλλους, με στόχο την καλλιέργεια της ενσυναίσθησης. Έτσι ενδυναμώνονται οι κοινωνικές σχέσεις και επιτυγχάνεται η κοινωνική προσαρμογή.

- **Η δραματοθεραπεία δεν αποκλείει την συνδυαστική εφαρμογή της μαζί με άλλες ψυχοθεραπευτικές ή εκπαιδευτικές μεθόδους.** Όπως προαναφέραμε αν και πολλές φορές η μέθοδος της δραματοθεραπείας συγχέεται με άλλες μεθόδους όπως το εκπαιδευτικό δράμα ή το ψυχόδραμα, καθώς μοιράζονται τις τεχνικές του θεάτρου, διαφέρουν ως προς την στόχευση. Από τη συγκριτική παρουσίαση των μεθόδων προέκυψε ότι ο βασικός στόχος της δραματοθεραπείας είναι θεραπευτικού χαρακτήρα ενώ του εκπαιδευτικού δράματος εκπαιδευτικού χαρακτήρα. Επίσης καθίσταται σαφές ότι παρά το γεγονός ότι το ψυχόδραμα και η δραματοθεραπεία εντάσσονται στο ίδιο ψυχοθεραπευτικό ρεύμα και μοιράζονται ως κοινή κληρονομιά την τέχνη και το θέατρο, υπάρχουν σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ τους σε ό,τι αφορά στη δομή, στις τεχνικές, στο σκοπό, στα μέσα και στις τεχνικές. Αυτό ωστόσο δε σημαίνει ότι η δραματοθεραπεία δεν μοιράζεται με το εκπαιδευτικό δράμα, όπως και με το ψυχόδραμα έναν κοινό τόπο: τη χρήση του αυτοσχεδιασμού και της θεατρικής έκφρασης ως μέσο προσωπικής εξέλιξης. Αντλούν, δηλαδή, τόσο η δραματοθεραπεία, όσο και το εκπαιδευτικό δράμα από την ίδια «πηγή» μέσων και τεχνικών, έχουν την ίδια βάση και εν μέρει τον ίδιο σκοπό: την προσωπική εξέλιξη μέσω της χρήσης της τέχνης. Καθώς λοιπόν η αξία του εκπαιδευτικού δράματος είναι εξίσου σημαίνουσα, θα μπορούσε να εφαρμοστεί συνδυαστικά με τη μέθοδο της δραματοθεραπείας για να αποφέρει καλύτερα αποτελέσματα στο εκπαιδευτικό πλαίσιο στις περιπτώσεις που αυτό κρίνεται αναγκαίο. Αφενός η δραματοθεραπεία έχει συγκεκριμένη δομή και ως μέθοδος στοχεύει στην θεραπεία και δίνεται βαρύτητα στην ίδια την διαδικασία. Αφετέρου ο παράλληλος συνδυασμός της με το ψυχόδραμα ή/και το εκπαιδευτικό δράμα θα μπορούσε να δράσει επικουρικά. Η συνδυαστική αυτή εφαρμογή τους θα μπορούσε να αποτελεί μια καινοτόμο μέθοδο για την αντιμετώπιση ευρέου φάσματος επώδυνων προβλημάτων, ως μέθοδοι προληπτικής παρέμβασης στα παιδιά, με ξεκάθαρη εκπαιδευτική και θεραπευτική στόχευση. Μία τέτοια πιθανή συνδυαστική εφαρμογή των μεθόδων θα μπορούσε να αποτελέσει έναυσμα για περεταίρω έρευνα.

- **Η δραματοθεραπεία μπορεί να εφαρμοστεί και σε μη ψυχικά ή κοινωνικά νοσούντα άτομα.** Στη σύγχρονη εποχή όπου οι έντονοι ρυθμοί ζωής και οι απαιτήσεις της σύγχρονης κοινωνίας είναι υψηλές εμφανίζονται διάφορα προσωπικά και κοινωνικά προβλήματα ακόμα και σε υγιείς ανθρώπους (στρες, στεναχώρια, άγχος, φοβίες κ.τ.λ.). Η δραματοθεραπεία προσφέρει την δυνατότητα της εξερεύνησης του εαυτού, της αναγνώρισης των βλαβερών συναισθημάτων και σκέψεων, της αντιμετώπισης τους και της σταδιακής αποβολής τους. Η μέθοδος αυτή αποτελεί, ειδικά για τα παιδιά, ένα αποτελεσματικό εργαλείο ώστε να προαχθεί η ψυχική και πνευματική υγεία καθώς δίνει την δυνατότητα της μάθησης και της ανάπτυξης της δημιουργικότητας τους.
- **Η δραματοθεραπεία μπορεί να εφαρμοστεί και σε ανθρώπους με σωματικά προβλήματα.** Η μέθοδος θα μπορούσε να εφαρμοστεί και σε άτομα που πάσχουν από σωματική αναπηρία και αντιμετωπίζουν ζητήματα με τη σωματική εικόνα τους ή έχουν συναισθηματικά τραύματα που σχετίζονται με το σώμα καθώς μέσω αυτής, τους δίνεται η ευκαιρία να το εμπλέξουν στη θεραπευτική διαδικασία. Συγκεκριμένα τόσο σε περιπτώσεις εξάρτησης, όσο και σε περιπτώσεις εμφάνισης μιας σοβαρής σωματικής νόσου ή ακόμη και σε θεραπευόμενους που υποφέρουν από κάποια διατροφική διαταραχή, κεντρικό ρόλο κατέχει το σώμα, το οποίο είτε ταλαιπωρείται από τη σωματική νόσο, είτε από τον ίδιο το θεραπευόμενο. Επειδή σε όλες τις παραπάνω περιπτώσεις η ψυχολογία σχετίζεται άμεσα με το σώμα, η δραματοθεραπεία, ως κράμα τέχνης και ψυχοθεραπείας ενδείκνυται και σε αυτές τις περιπτώσεις. Μέσω αυτής της μεθόδου η οποία χρησιμοποιεί κατεξοχήν το σώμα στη θεραπευτική διεργασία πετυχαίνει και να ανατρέψει την στρεβλή εικόνα που μπορεί να είχε ο νοσούντας για αυτό, καθώς και να καλυτερεύσει την ψυχολογική κατάσταση ενός ανθρώπου που πάσχει από σοβαρή σωματική βλάβη, με ευεργετικά αποτελέσματα πάνω στο σώμα του.
- **Η μέθοδος της δραματοθεραπείας στην Ελλάδα χρήζει μεγαλύτερης διάδοσης, εξέλιξης και αποδοχής από το κοινωνικό και εκπαιδευτικό σύνολο.** Στην αρχή της εκπόνησης της παρούσης μεταπτυχιακής διατριβής όπως προαναφέρθηκε αποκλείστηκε το ερευνητικό κομμάτι καθώς τα ιδρύματα και οι οργανισμοί που εφαρμόζουν την μέθοδο της δραματοθεραπείας ήταν ελάχιστα στον επιλεγέντα Νομό Θεσσαλονίκης. Συγκεκριμένα τα περισσότερα βρίσκονταν στην περιφέρεια

της Αττικής, γεγονός που καθιστά ανέφικτη τη διάδοση, εξέλιξη και αποδοχή της μεθόδου στο ευρύτερο κοινό στην Ελλάδα. Εν συνεχεία, δεν υπήρξε η αναμενόμενη θετική ανταπόκριση μέσω ηλεκτρονικής επικοινωνίας από μέρους των οργανισμών για την ολοκλήρωση και διεκπεραίωση της ερευνητικής προσέγγισης που είχε αρχικά η παρούσα διπλωματική. Διαπιστώθηκε, ότι ενώ η δραματοθεραπεία ως μέθοδος ανθεί σε χώρες του εξωτερικού, στην Ελλάδα υπάρχει έλλειψη πληροφόρησης και κατ' επέκταση εξέλιξης και διάδοσης της μεθόδου, η οποία έχει να προσφέρει πολλαπλά πλεονεκτήματα τόσο στο ατομικό, όσο και σε κοινωνικό-εκπαιδευτικό πλαίσιο. Περαιτέρω έρευνα χρειάζεται σχετικά με τον τρόπο διάχυσης και επικοινωνίας της μεθόδου της δραματοθεραπείας τόσο από τον επιστημονικό, (ψυχολόγους, ιατρούς, κοινωνικούς λειτουργούς, κ.α.), όσο και από τον εκπαιδευτικό τομέα (εκπαιδευτικά ιδρύματα δημόσιου και ιδιωτικού τομέα, κέντρα μελέτης και δημιουργικής απασχόλησης, κ.α.).

Επίλογος

Επιχειρήθηκε, στα πλαίσια της παρούσας εργασίας, να παρουσιαστεί η δραματοθεραπεία, οι ρίζες και η ιστορία της, τα πεδία και ο τρόπος εφαρμογής της σε μια πλειάδα διαφορετικών πληθυσμών, καθώς επίσης και τα αποτελέσματα και οι δυνατότητες για περαιτέρω εξέλιξη του κλάδου.

Συνοψίζοντας τα όσα ειπώθηκαν σε αυτή την εργασία, φαίνεται πως η δραματοθεραπεία αποτελεί μια δομημένη θεραπευτική μέθοδο που μετρά πολλά χρόνια ιστορίας. Ως βάση της θεωρείται το ίδιο το θέατρο, του οποίου οι διεργασίες έχουν τροποποιηθεί προκειμένου για την εφαρμογή τους σε θεραπευτικό πλαίσιο, και οι οποίες έχουν ως στόχευση την επίτευξη των μέγιστων δυνατών αποτελεσμάτων ίασης και προσωπικής εξέλιξης. Κεντρικό ρόλο στα πλαίσια της θεραπείας διαδραματίζουν διεργασίες όπως η εκδραμάτιση, ενώ η κεντρική «ιδέα» που βρίσκεται πίσω από τις περισσότερες τεχνικές της δραματοθεραπείας είναι η δυνατότητα που δίνεται στο θεραπευόμενο να συνδεθεί, να φέρει στο φως και να «ξαναπαίξει» οδυνηρά ή/και απωθημένα συναισθήματα, σκέψεις και βιώματα, προκειμένου να τα επεξεργαστεί και να τους προσδώσει ένα διαφορετικό και πιο λειτουργικό νόημα, στο ασφαλές πλαίσιο που προσφέρει η δραματοθεραπευτική συνεδρία.

Σε ό, τι αφορά στις εφαρμογές της δραματοθεραπείας, σύμφωνα με τη βιβλιογραφία υπάρχουν οι δυνατότητες για διεξαγωγή δραματοθεραπευτικών συνεδριών σε ατομικό και σε ομαδικό επίπεδο, τόσο σε ενήλικες όσο και σε παιδιά, με σκοπό είτε τη θεραπεία συγκεκριμένων συμπτωμάτων και ψυχικών διαταραχών, είτε την εκπαίδευση ή/και την εκμάθηση κοινωνικών και συναισθηματικών δεξιοτήτων που ως στόχο έχουν περισσότερο την προάσπιση της ψυχικής υγείας, παρά την αποκατάστασή της.

Κλείνοντας, οι δυνατότητες για περαιτέρω εξέλιξη και διεύρυνση των πεδίων εφαρμογής της δραματοθεραπείας είναι πολλά υποσχόμενες: λαμβάνοντας υπόψη συγκεκριμένα χαρακτηριστικά που διαφοροποιούν τη μέθοδο αυτή σε σχέση με τα υπόλοιπα ψυχοθεραπευτικά ρεύματα, όπως για παράδειγμα το στοιχείο της ενεργού εμπλοκής του σώματος στη θεραπευτική διαδικασία, η δραματοθεραπεία θα μπορούσε να εφαρμοστεί

τόσο προληπτικά, για τη διαμόρφωση μιας υγιούς εικόνας για το σώμα, είτε θεραπευτικά, σε ενδονοσοκομειακούς ασθενείς που πάσχουν από κάποια συγκεκριμένη σωματική νόσο, προκειμένου για την ολοκληρωμένη ψυχική υποστήριξή τους. Με βάση ένα ακόμη χαρακτηριστικό της δραματοθεραπείας, το γεγονός ότι αυτή μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την εξυπηρέτηση εκπαιδευτικών και ψυχοεκπαιδευτικών σκοπών με μεγάλη επιτυχία και εξαιρετικά αποτελέσματα, ένα ακόμη πεδίο εφαρμογής θα μπορούσε να είναι το σχολικό περιβάλλον. Σε κάθε περίπτωση, και για τους δύο αυτούς τομείς μοιάζει να χρειάζεται επιπλέον έρευνα σχετικά.

Παράρτημα Α: Ερωτηματολόγια Δραματοθεραπείας

A.1 Ερωτηματολόγιο Ανοιχτού Τύπου

1. Σε ποια κατηγορία ανθρώπων εφαρμόζεται η μέθοδος της δραματοθεραπείας και γιατί; (ψυχικά- νοητικά ασθενείς ή και σε πλήρως υγιείς ανθρώπους)
2. Σε ποιες ηλικιακές ομάδες εφαρμόζεται η μέθοδος της δραματοθεραπείας-παιγνιοθεραπείας;
3. Ποιες είναι οι τεχνικές-εφαρμογές της δραματοθεραπείας που χρησιμοποιούνται από μέρους του Οργανισμού σας σε παιδιά και εφήβους;
4. Ποιοι είναι οι στόχοι-επιδιώξεις της μεθόδου (δραματοθεραπείας) και συγκεκριμένα του Οργανισμού σας μέσω αυτής όσον αφορά τα παιδιά και τους εφήβους;
5. Ποια είναι τα αποτελέσματα-(συμβολή) της εφαρμογής της μεθόδου στα παιδιά και τους έφηβους;
6. Πως πιστεύετε ότι μπορεί να εξελιχθεί η μέθοδος της δραματοθεραπείας ώστε να επιφέρει καλύτερα αποτελέσματα;

A.2 Ερωτηματολόγιο Κλειστού Τύπου

1. Σε ποια κατηγορία ανθρώπων εφαρμόζεται η μέθοδος της δραματοθεραπείας:
Ψυχικά ασθενείς Κοινωνικά περιθωριοποιημένους Υγιείς
2. Σε ποιες από τις ακόλουθες ηλικιακές ομάδες εφαρμόζεται η μέθοδος της δραματοθεραπείας-παιγνιοθεραπείας:
Παιδιά 4-12 Έφηβοι 13-18 Ενήλικοι >18
3. Ποιες από τις ακόλουθες τεχνικές του θεάτρου χρησιμοποιούνται στην εφαρμογή της δραματοθεραπείας από μέρους του Οργανισμού σας σε παιδιά και εφήβους;

Παιχνίδια ρόλων	☐	Αυτοσχεδιασμοί	☐
Εκδραμάτιση ιστοριών	☐	Αφήγηση ιστοριών	☐
Χρήση μάσκας	☐	Προσωποποίηση & Μίμηση	☐
Δραματική προβολή	☐	Θεατρικό παιχνίδι	☐
4. Σε ποια από τα ακόλουθα αναμενόμενα αποτελέσματα της μεθόδου (δραματοθεραπείας) εστιάζει ο Οργανισμός σας όσον αφορά στα παιδιά και στους εφήβους;

Θεραπεία & αποκατάσταση	☐
Εξέλιξη & αυτογνωσία	☐
Ανάπτυξη δημιουργικότητας & φαντασίας	☐
Ανάπτυξη αυτοοργάνωσης & τάξης	☐
Συναισθηματική & κοινωνική ευφυΐα	☐
5. Πώς θα αξιολογούσατε την στάση- ανταπόκριση των παιδιών-εφήβων κατά τη διαδικασία της εφαρμογής της μεθόδου;
Θετική Αρνητική Ουδέτερη Αδιάφορη
6. Πιστεύετε ότι είναι διαδεδομένη η μέθοδος της δραματοθεραπείας στην Ελλάδα;
Ναι Όχι
7. Με ποιούς από τους ακόλουθους τρόπους πιστεύετε ότι θα μπορούσε να διαδοθεί καλύτερα η μέθοδος της δραματοθεραπείας στην Ελλάδα;

Εισαγωγή της δραματοθεραπείας στην Εκπαίδευση	☐
Σεμιναριακών κύκλων απευθυνόμενων στο ευρύ κοινό	☐
MME- Διαδίκτυο	☐

Βιβλιογραφία

Αρχοντάκη & Φιλίππου Ζ. & Φιλίππου Δ. (2003). *205 βιωματικές ασκήσεις για εμφύχωση ομάδων, 1η έκδοση*. Αθήνα: εκδόσεις Καστανιώτη.

Αυδή, Α. Χατζηγεωργίου Μ. (2007). *Η τέχνη του Δράματος στην εκπαίδευση: 48 προτάσεις για εργαστήρια θεατρικής αγωγής*. Αθήνα: 1η έκδοση. Μεταίχμιο.

Γκόβας, Ν. (2001) *Για ένα νεανικό, δημιουργικό θέατρο: ασκήσεις, παιχνίδια, τεχνικές*, Αθήνα: Μεταίχμιο (σελ. 125-129)

Γραμματάς, Θ. (1999) *Διδακτική του Θεάτρου*, Αθήνα: Τυπωθήτω , 39-63.

Ευδοκίμου-Παπαγεωργίου (1999). *Δραματοθεραπεία, Μουσικοθεραπεία. Η επέμβαση της τέχνης στην Ψυχοθεραπεία* Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Ζουρνά, Χ. (2012). *Η συμβολή του Εκπαιδευτικού Δράματος στην επαγγελματική, προσωπική και κοινωνική ανάπτυξη των εκπαιδευτικών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στην Ελλάδα (μεταπτυχιακή εργασία)*. Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη.

Κοντογιάννη, Α. (2008). *Μαύρη αγελάδα- άσπρη αγελάδα. Δραματική τέχνη στην εκπαίδευση και διαπολιτισμικότητα*, Αθήνα: Τόπος

Κουρετζής, Λ., & Άλκηστις (1993) *Θεατρική Αγωγή 1. Βιβλίο για το δάσκαλο*. Αθήνα: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Ο.Ε.Δ.Β.

Κρασανάκης, Σ. (2004). *Δραματοθεραπευτική εισ-αγωγή*. Στο: Θ. Δριτσας (Επιμ.) *Η τέχνη ως μέσον θεραπευτικής αγωγής*. Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών (ΕΙΕ).

Κρασανάκης, Σ. (2009). *Αλκοόλ και τέχνη – Θεραπευτικές παρεμβάσεις και καλλιτεχνικές διαφυγές*. *Εγκέφαλος*, 46 (2), 100-104. Στο: <http://www.encephalos.gr/full/46-2-07g.htm>

Κρασανάκης, Σ.(1999). *Σύγχρονες ψυχοθεραπείες στην Ελλάδα: Από τη θεωρία στην εφαρμογή*. Αθήνα: Ινστιτούτο Προσωπικής Ανάπτυξης.

Κουκουνάρας Λιάγκης, Μ., (επιμ.) (2007). Πέντε μουντζουρωμένα απογεύματα. Ένα θεατροπαιδαγωγικό Πρόγραμμα. Θεσσαλονίκη-Κομοτηνή.

Κουρετζής, Λ. (2008). *Το Θεατρικό Παιχνίδι και οι Διαστάσεις του*, Αθήνα: Ταξιδευτής

Κυριτσοπούλου, Ε. (2015). *Δημιουργική μάθηση μέσα από την οπτική αφήγηση. Η παράλληλη πορεία της Σκέψης και της Τέχνης μέσα από μια διαδικτυακή διήγηση*. Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση, 8, 4β. Στο: <http://eproceedings.epublishing.ekt.gr/index.php/openedu/article/view/61>

Λέτσιος, Κ.(2001). *Το ψυχόδραμα. Η επιστήμη της ομάδας στην ψυχοθεραπευτική προοπτική*. Αθήνα: Ελληνικά γράμματα.

Μπαμπινιώτης, Γ. (2002). *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα, Κέντρο Λεξικολογίας

Μπότου, Α. Τσέργας, Ν. & Καλούρη, Ο. (2015). Οι δραματικές θεραπευτικές μέθοδοι και η αφήγηση στην αντιμετώπιση του σχολικού εκφοβισμού. Πρακτικά 5^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου Επιστημών Εκπαίδευσης, Τομ. 2015, Αρ. 2, 966-974. Στο: <http://eproceedings.epublishing.ekt.gr/index.php/edusc/article/viewFile/220/185>

Παπαδόπουλος, Σ. (2010) *Παιδαγωγική του Θεάτρου*, Αθήνα: Ιδιωτική Έκδοση

Πατσαβού, Ι. & Μπίλα, Σ. (2008). *Θεωρητική προσέγγιση του θεατρικού Παχνιδιού ως μέσο προγράμματος. Διερεύνηση οφελών στο άτομο και στην ομάδα μέσα από τον τρόπο εφαρμογής του θεατρικού παιχνιδιού* (πτυχιακή εργασία). Α.Τ.Ε.Ι. Κρήτης, Ηράκλειο.

Πήλιουρας, Ιωακειμίδου, & Σέρογλου (2011). Μαθητές της Ε΄ Δημοτικού παρουσιάζουν το έργο του Brecht «Η ζωή του Γαλιλαίου». Μαθαίνοντας για τις Φυσικές Επιστήμες και τη Φύση των Φυσικών Επιστημών μέσω Εκπαιδευτικού Δράματος. Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση, 6.

Andersen- Warren, M. & Grainger, R. (2000). *Practical approaches to Dramatherapy: the myth*

of *Perseus*. London & Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.

Andersen-Warren, M. & Grainger, R. (2000). *Practical approaches to dramatherapy: the shield of Perseus*. London: Jessica Kingsley Publishers.

Bach, G. (1950). Dramatic play therapy with adult groups. *The Journal of Psychology*, 29(2), 225-246.

Bailey, S. (2006). Drama Therapy. In *Interactive and improvisational drama: varieties of applied theatre and performance*. In: <http://interactiveimprov.com/dramatherwb.html>

Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: a social cognitive theory*. Englewood Cliffs, NC: Prentice-Hall.

Bateman, A.W. & Holmes, J. (2001). *Εισαγωγή στην Ψυχανάλυση: Σύγχρονη θεωρία και πρακτική*. Ι. Τεττέρη (μτφρ.). Αθήνα: Καστανιώτης.

Boal, A. (1979). *Theatre of the Oppressed*, London: Pluto Press, (112-120)

Booker, M. (2011). *Developmental Drama: Dramatherapy approaches for people with profound or severe multiple disabilities, including sensory impairment*. London: Jessica Kingsley Publishers.

Burns, S.M. & Brainerd, C.J. (1979). Effects of constructive and dramatic play on perspective taking in very young children. *Developmental Psychology*, 15(5), 512-521.

Casson, J. (2004). *Drama, Psychotherapy and Psychosis: Drama therapy and Psychodrama with people who hear voices*. East Sussex: Brunner – Routledge.

Chesner, A. (1995). *Dramatherapy for People with Learning Disabilities*. London: Jessica Kingsley Publishers.

Couroucli, K. R., (1996). Cues to the Dramatherapist from the Group. In: Mitchell, S., 1996. *Dramatherapy: clinical studies*. London: Jessica Kingsley Publishers. Ch.11.

Courtney, R. & Schatnner, G. (1981). *Drama in therapy*. New York: Drama book specialists.

Dadsedan, P., Anari, A. & Sedgphour, B.S. (2008). Social anxiety disorders and Drama Therapy. *Journal of Iranian Psychology*, 4 (14).

Davies, M. (1987). Drama therapy and psychodrama. In S. Jennings (Ed.) *Drama therapy: Theory and practice I*. London & New York: Routledge.

Dix, A., 2012. Whizzing and Whirring. Dramatherapy and ADHD. In: Leigh, L., Gersch, I., Dix, A., & Haythorne, D. (Eds.). (2012). *Dramatherapy with Children, Young People and Schools: Enabling Creativity, Sociability, Communication and Learning*. London: Routledge. Ch.5.

Emunah, R., (1994). *Acting for real: Drama therapy process, technique, and performance*. New York: Brunner/ Mazel Publishers.

Epp, K.M. (2008). Outcome-based evaluation of a social skills program using Art Therapy and Group Therapy for children on the autism spectrum. *Children & Schools*, 30(1), 27-36. In: https://www.researchgate.net/profile/Marie_Brook/publication/228658571_Outcome-Based_Evaluation_of_a_Social_Skills_Program_Using_Art_Therapy_and_Group_Therapy_for_Children_on_the_Autism_Spectrum/links/0c96052a7cdd14a831000000/Outcome-Based-Evaluation-of-a-Social-Skills-Program-Using-Art-Therapy-and-Group-Therapy-for-Children-on-the-Autism-Spectrum.pdf

Freud, S. (1930). *Τέχνη και Ψυχανάλυση*. Κ. Μηλιτιάδης (μτφρ). Αθήνα (2005): Εκδόσεις Κοροντζής.

Gordon, R., (1987). Playing on many Stages: Dramatherapy and the Individual. In: Jennings, S., (1987). *Dramatherapy: Theory and practice 1*. London: Routledge. Ch.2.

Gorman, G. (2003). *Embodiment of health: Using Dramatherapy to heal from cancer*. Research Paper. Department of Art Education and the Creative Arts Therapies. Montreal, Quebec, Canada. In: <http://spectrum.library.concordia.ca/2014/1/MQ78015.pdf>

Haist, V. (2000). *Body drama: the utilization of drama therapy for the exploration and treatment of negative body image*. Research paper for The Department of Art Education and the Creative Art Therapies. Montreal, Quebec, Canada. In:

<http://spectrum.library.concordia.ca/1255/1/MQ54358.pdf>

Harnden, B. (1995). *Starving for expression inside the secret theatre: an art and drama therapy group with individuals suffering from eating disorders*. Research paper in The Department of Art Therapy. Montreal, Quebec, Canada. In: <http://spectrum.library.concordia.ca/4297/1/MM01372.pdf>

Irwin, E. (2009). Psychoanalytic approach to drama therapy. In D.R. Johnson & R. Emunah (Eds.), *Current approaches to drama therapy*, 2nd Edition. Springfield, Illinois: Charles C Thomas.

Jennings, S. (1992). *Dramatherapy: Theory and practice*. London: Routledge.

Jennings, S. (1992). The Nature and Scope of Dramatherapy. In M. Cox (ed.) *Shakespeare Comes To Broadmoor*. London: Jessica Kings11ley.

Jennings, S., McGinley, J.D. & Orr, M. (1997). Masking and unmasking: Dramatherapy with offender patients. In S. Jennings (Ed.) *Drama therapy: theory and practice 3*. London & New York: Routledge.

Johnson, R.D. (1990). *The dramatherapist 'in-role'*. In: http://www.developmentaltransformations.com/images/johnson_the_dramatherapist.pdf

Johnson, R.D. (2009). Developmental transformations: towards the body as presence. In Johnson, R.D. & Emunah R. (Eds.) *Current Approaches in Drama Therapy*. Springfield, Illinois: Charles C. Thomas.

Jones, P. (2003). *Δραματοθεραπεία: Το θέατρο ως τρόπος ζωής και θεραπείας*. Δ. Μηλιώνη, Ο. Βιτούλα (μτφρ.). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Kedem- Tahar, E. & Felix- Kellerman, P. (1996). Psychodrama and Drama Therapy: a comparison. *The Arts in Psychotherapy*, 23 (1), 27-36. In: https://www.researchgate.net/profile/Natan_Kellermann/publication/247201488_Psychodrama_and_drama_therapy_A_comparison/links/567f97cf08aebccc4e06765a.pdf (December 2016).

Landy, R. (1994). *Dramatherapy: Concepts, theories and practices*. (2nd ed.). Springfield, IL: Charles C Thomas.

Langley, D. (2006). *An introduction to Drama Therapy*. London: Sage Publications.

Leeder, A. & Wimmer, C. (2005). *Voices of pride: drama therapy with incarcerated women*. In: http://blogs.uoregon.edu/healarts/files/2014/07/VOP_04_14_06-WIT-2arcgjl.pdf

Malchiodi, C.A. (2005). *Expressive Therapies*. New York: Guilford Press.

McLeod, J. (2003). *Εισαγωγή στη συμβουλευτική*. Δ. Καραθάνου, Α. Μαρκαντώνη (μτφρ.). Αθήνα: Εκδόσεις Μεταίχμιο.

McNaughton, M.J. (2004). Educational Drama in the teaching of education for sustainability. *Environmental Educational Research*, 10 (2), 139-155, In: http://strathprints.strath.ac.uk/3386/1/MJM_EER_2004.pdf (December 2016).

McWilliams, N. (2012). *Ψυχαναλυτική Διάγνωση*. Α. Καραμπέτσου, Τ. Αναγνωστοπούλου. Αθήνα: Εκδόσεις Ινστιτούτου Ψυχολογίας και Υγείας.

Mitchell, S., 1996. *Dramatherapy: clinical studies*. London: Jessica Kingsley Publishers.

Moreno, J. L. (1952). *Group Psychotherapy, Psychodrama and Sociometry 4*. New York: Beacon House.

Neelands, J. & Dobson, W., (2000): *Drama and Theatre Studies at AS/A Level* Uk: Hodder & Stoughton (44-45)

Neelands, J. (2004). *Beginning Drama 11-14*. (2nd edition). UK: David Fulton Publishers.

Neelands, J. (2008) «Η πολυμορφία της δραματικής/θεατρικής αγωγής: Μοντέλα και Στόχοι», μτφρ. Γιάννα Πιτούλη στο *Εκπαίδευση και Θέατρο*, Τεύχ. 9, Αθήνα: Πανελλήνιο Δίκτυο για το Θέατρο στην Εκπαίδευση (58-66)

Neelands, J. & Goode, T. (2015). *Structuring Drama Work (3rd Ed.)*. Cambridge: Cambridge University Press.

Nelson, B. (2011). I made myself: playmaking as a pedagogy of change with urban youth in *Research in Drama Education: The Journal of Applied Theatre and Performance*, Vol. 16 (2) (pp.157-172)

Pendzic, S. (2003). Six keys fir assessment in drama therapy. *The Arts in Psychotherapy*, 30, 91-99.

In:[http://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/44190689/sixkeys.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAIWOWYYGZ2Y53UL3A&Expires=1487590740&Signature=Gcj2%2B58dD97mh0Y%2Fgbc2Wvvhwag%3D&response-content-disposition=inline%3B%20filename%3DSix keys for assessment in drama therapy.pdf](http://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/44190689/sixkeys.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAIWOWYYGZ2Y53UL3A&Expires=1487590740&Signature=Gcj2%2B58dD97mh0Y%2Fgbc2Wvvhwag%3D&response-content-disposition=inline%3B%20filename%3DSix+keys+for+assessment+in+drama+therapy.pdf)

Robertson, J & Oberlander, J. (2002). Ghostwriter: Educational Drama and presence in a virtual environment. *Journal of Computer- Mediated Communication*, 8 (1), 0. In: <http://onlinelibrary.wiley.com/wol1/doi/10.1111/j.1083-6101.2002.tb00159.x/full> (December 2016).

Rogers, N., (2001). Person Centered Expressive Arts Therapy. In: Rubin, J. A., 2001. *Approaches to art therapy: Theory and technique*. 2nd Ed. London: Brunner- Routledge. Ch.11.

Rousseau, C., Benoit, M., Gauthier, M.-F., Lacroix, L., Alain, N., Viger Rojas, M., et al. (2007). Classroom drama therapy program for immigrant and refugee adolescents: A pilot study. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 12(3), 451-465.

Safran, D., (2002). *Art therapy and AD/HD: Diagnostic and therapeutic approaches*. London: Jessica Kingsley Publishers.

Slade, P., (1958). *An introduction to child drama*. University of London Press.

Ulas, A.H. (2008). Effects of creative, educational drama activities on developing oral skills in primary school children. *American Journal of Applied Sciences*, 5 (7), 876-880. In: <http://docsdrive.com/pdfs/sciencepublications/ajassp/2008/876-880.pdf> (December 2016).

Vygotsky, L.S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. M. Cole, V. John-Steiner, S. Scribner & E. Souberman (Eds.). Cambridge, M.A. : Harvard University Press.

Wagner, B.J. (2002). *Understanding drama-based education*. In: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.469.6571&rep=rep1&type=pdf>

Winston, J. (2010). *Beauty and education*, London: Routledge.

Winston, J. & Tandy, M. (2004). *Beginning Drama 4-11*. London: Fulton.

Yalom, I.D. (2006). *Θεωρία και πράξη της ομαδικής ψυχοθεραπείας*. Ε. Ανδριτσάνου, Δ. Κακατσάκη (μτφρ). Αθήνα: Εκδόσεις Άγρα.

O' Toole, J. & O' Mara, J. (2007). Proteus, the giant and the door: drama and theatre in the curriculum. In L. Bresler (Ed.), *International handbook of research in arts education*. USA: Springer.

Ηλεκτρονικές πηγές:

Ένωση Δραματοθεραπευτών & Παιγνιοθεραπευτών Ελλάδος (2017), www.edpe.gr

Επίσημη ιστοσελίδα της North American Drama Therapy Association (NADTA) (2017), www.nadta.org.

British Association for Drama Therapists, (BADth) (2017), www.badth.org.uk.